

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

JAZYK JAKO NÁSTROJ SVĚTATVORBY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: Mgr. David Skalický, Ph.D.

Autorka práce: Bc. Helena Hulešová

Obor: Bohemistika

Ročník: 2.

2018

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované bibliografie. Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponenta práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním výsledků své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 1. 5. 2018

.....

Bc. Helena Hulešová

ANOTACE

Tato diplomová práce je zaměřena na problematiku přirozeného jazyka. Zkoumá otázky povahy a fungování jazyka a také jeho vztah ke světu. Mapuje několik různých koncepcí významu jazykového znaku, přičemž využívá poznatků obecné sémiotiky, sémantiky a analytické filosofie. Dále se soustředí na vztah jazyka a skutečnosti. Pokouší se popsat, jak jej vnímáme, a klade si otázku, zda jazyk pouze pasivně zobrazuje svět, nebo jej aktivně strukturuje, a tím i vytváří. Ptá se, zda můžeme svět pojímat jako jazykový konstrukt, a pokud ano, v jakém ohledu.

Klíčová slova:

jazyk, analytická filosofie, obrat k jazyku, znak, význam, pravdivostní hodnota

ANNOTATION

The present thesis deals with the topic of ordinary language. It investigates the nature and the function of language and the way it is related to the world. It describes a number of different concepts of a linguistic sign using the findings of general semiotics, semantics, and analytic philosophy. It also focuses on the relationship between language and the reality. Its aim is to depict how language is perceived and to determine whether it merely passively reflects the world, or actively structures – and therefore creates – it. It raises the question of whether it is possible to perceive the world as a language construct, and if so, then in what way.

Key words:

language, analytic philosophy, linguistic turn, sign, meaning, truth-value

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Davidu Skalickému, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady a především inspirativní přednášky, na jejichž základě jsem si zvolila téma své práce.

Velký dík patří rovněž mé rodině, která mi poskytla nezbytnou oporu.

Závisí člověk na jménu, nebo jméno na člověku?

Hermann Ungar (*Třída*)

OBSAH

ÚVOD.....	8
1. Pojmy a východiska.....	10
1.1 Světatorba.....	10
1.2 Obrat k jazyku.....	10
1.2.1 Analytická a konverzační filosofie.....	11
1.2.1.1 Logická analýza přirozeného jazyka.....	12
1.2.2 První fáze obratu k jazyku.....	13
1.2.3 Druhá fáze obratu k jazyku.....	14
2. Jazyk jako nástroj tvorby významu.....	17
2.1 Význam v sémiotice.....	17
2.1.1 Modely znaku.....	18
2.1.1.1 Dyadický model.....	18
2.1.1.2 Triadický model.....	19
2.1.2 Problém reprezentace.....	21
2.2 Význam v sémantice.....	22
2.2.1 Modely významu.....	22
2.2.1.1 Význam jako objekt.....	23
2.2.1.1.1 Denotát výrazu.....	23
2.2.1.1.2 Extenze a intenze.....	24
2.2.1.1.3 Svět a jeho formální struktura.....	25
2.2.1.2 Význam jako funkce.....	25
2.2.1.2.1 Používání slov.....	26
2.2.1.2.2 Vysílání signálu.....	26
2.2.1.2.3 Řečové akty.....	27
2.2.1.3 Význam jako způsob chování.....	28

2.2.1.3.1	Relativita překladu.....	29
2.2.1.3.2	Spojitosť významu a přesvědčení.....	30
2.2.1.3.3	Pravidla jazykového chování.....	31
2.2.2	Pravdivostní hodnota.....	32
2.2.2.1	Pravdivostní hodnota věty.....	33
2.2.2.2	Pravdy analytické a syntetické.....	34
2.2.2.3	Schéma pravdivého tvrzení.....	36
2.2.2.4	Argumenty proti realismu.....	37
2.2.2.5	Vztah významu a pravdivosti.....	38
3.	Svět jako jazykový konstrukt.....	42
3.1	Aktivní role jazyka.....	43
3.1.1	Možnosti světatvorby.....	44
3.1.1.1	Umění a věda.....	44
3.1.1.2	Goodmanovy způsoby světatvorby.....	45
3.1.2	Jazykové konstrukty.....	46
3.1.2.1	Nezbytnost subjektu.....	47
3.1.2.2	Svět z jazyka?.....	48
3.1.2.2.1	Sokalova aféra.....	49
3.2	Zásadní role skutečnosti.....	50
3.2.1	Svět sám o sobě.....	50
3.2.2	Vzájemná závislost jazyka a světa.....	53
	ZÁVĚR.....	54
	ZDROJE.....	59

ÚVOD

Jazyk a řeč představují jednu z nejpřirozenějších součástí lidského života. Jazyk je to, co nás odlišuje od jiných živočišných druhů (znakové systémy zvířat, jako jsou např. včely, nepovažujeme za plnohodnotný jazyk). Používáme jej denně – ke komunikaci, k četbě, k myšlení. Naše zacházení s jazykem se natolik zautomatizovalo, že nad ním nijak zvlášť nepřemýšlíme. O to zajímavější situace nastane, rozhodneme-li se fungování jazyka analyzovat. V takovém případě před námi začnou vyvstávat otázky, na které není snadné – je-li to vůbec možné – nalézt odpovědi.

Prvotní otázka zní: „Co je to jazyk?“ Ve své práci na jazyk nahlížíme jako na znakový systém. Jeho jednotlivé znaky jsou vzájemně provázány, explicitně či implicitně na sebe odkazují a jsou schopny vytvářet potenciálně nekonečně komplikované celky, vždy ovšem podléhají určitým (často neformulovaným, přesto závazným) pravidlům. Abychom nastínili některé ilustrativní možnosti chápání znaku, věnujeme se ve druhé kapitole několika sémiotickým konceptům, srovnáváme znak v pojetí Saussura, Fregy, Ogdena a Richardse. Zpočátku se věnujeme problematice nejen jazykových znaků, ale znaků obecně.

Znaková povaha jazyka podněcuje další otázku: „Jestliže znaky něco označují, co tedy označují jazykové znaky?“ Odpověď s dlouhou tradicí dává tzv. korespondenční teorie, podle níž výrazy označují nejazykové prvky světa. Objekty jsou reprezentovány jmény (např. „kočka“), jejich vlastnosti a vztahy mezi nimi pak reprezentují predikáty (např. „je savec“). Teorie reprezentace má ovšem značná úskalí, proto ji podrobíme důkladné kritice. Otázky sémantiky tvoří osu naší práce, stále se k nim vracíme, abychom je přezkoumali z nových úhlů pohledu. Neklademe si za cíl dobrat se konečných odpovědí, ale chtěli bychom představit alespoň stručně pestrou mozaiku vzájemně se doplňujících a výjimečně naopak neslučitelných konceptů. Materiálu nalézáme mnoho, avšak pro potřeby této práce využíváme pouze jeho část. K látce zde zpracované přistupujeme spíše jako k podkladu pro další práci než jako k již vyčerpanému tématu.

Nevyhneme se ani problematice pravdivosti. Pokud je úkolem jazyka korespondovat se světem nebo s fakty o světě, může svůj úkol plnit věrně (pravdivé tvrzení), či nikoli (nepravdivé tvrzení). Jestliže ovšem pochybujeme o relevantnosti tohoto úkolu, mohou se pro nás kritéria pravdivosti podstatně změnit. V některých teoriích je dokonce pojem pravdivosti nahrazován jinými souvisejícími pojmy,

např. „správnost“, „úspěšnost“ aj. Budeme se zabývat pravdivostními hodnotami v moderní logice, prozkoumáme několik odlišných pohledů na analytické a syntetické pravdy, představíme schéma Tarského teorie pravdy a v neposlední řadě zmíníme teorii řečových aktů, jež má k pravdivosti specifický vztah. Naším cíle bude zjistit, zda má pravdivost potenciál pro konstituci významu.

Obtížně zodpověditelnou otázku: „Co označují jazykové znaky?“ modifikujeme na otázku: „Co je významem jazykového znaku?“ I zde se však odpovědi velmi různí. Ve druhé kapitole srovnáváme několik odlišných teorií významu, některé jej pojímají jako objekt, jiné jako funkci, další jako způsob chování mluvčích. V centru našeho zájmu stojí problematika denotace, Quinova a Davidsonova teorie překladu, Sellarsova funkční klasifikace výrazů, Austinova teorie řečových aktů, Peregrinova metafora vysílání signálu a okrajově se věnujeme také dvojici pojmů „extenze“ a „intenze“ v Carnapově pojetí.

Rovněž zásadní otázkou je: „K čemu jazyk slouží?“ V této práci zastáváme názor, že jazyk dokáže mnohem více než pouze pojmenovávat věci kolem nás, přenášet informace a nahlas formulovat myšlenky. Jsme přesvědčeni, že bez jazyka by existence myšlenek, informací a věcí kolem nás – tak, jak je známe – nebyla možná. Přikláníme se k názoru, že se jazyk aktivně podílí na utváření světa, v němž žijeme, že svůj svět můžeme v určitém smyslu nazvat jazykovým konstruktem. Ve třetí kapitole se proto zaměříme na problém vztahu jazyka a skutečnosti. Budeme sledovat možnosti na nás a našem jazyce nezávislého bytí světa a uvážíme, zda dává smysl tvrzení: „Svět je tvořen jazykem.“

Předeslali jsme, na jaké otázky budeme hledat odpovědi, nyní se pokusme shrnout teze, jež podrobíme analýze:

- 1) Struktura světa odpovídá struktuře jazyka, nikoli naopak.
- 2) Jazyk je kreativním nástrojem, ne pasivním prostředkem pojmenování.
- 3) Jazyk se aktivně podílí na tvorbě skutečnosti.
- 4) Celý svět lze považovat za jazykový konstrukt.

V této práci se zaměřujeme téměř výhradně na přirozený jazyk. Rozhodli jsme se pro analýzu nikoli lingvistickou, nýbrž filosoficko-sémantickou. Využíváme metody analytické filosofie (včetně základů moderní logiky) a sémiotiky, okrajově se dotýkáme strukturalismu a pragmatismu. Koncept dekonstrukce již sahá za horizont naší práce, uznáváme však, že jeho potenciál bychom mohli využít pro další rozšiřování zde předkládaného výzkumu.

1. Pojmy a východiska

1.1 Světatorba

Neologismus „světatorba“ je vypůjčen z knihy Nelsona Goodmana *Způsoby světatorby* (*Ways of Worldmaking*, 1978), resp. z jejího českého překladu realizovaného Vlastimilem Zuskou (1996). Jak toto výstižné kompozitum napovídá, pojednává Goodman ve svém díle o tvoření světa (nikoli ovšem jediným Bohem, nýbrž řadou bohů, jimiž se stáváme my sami), lépe řečeno světů či snad nejlépe řečeno mnoha verzí jednoho světa, našeho světa. Postmoderní pluralistický přístup k otázce skutečnosti a pravdy představuje jedno z východisek této práce.

Chceme-li mluvit o světě, potažmo o světatorbě, nějakým způsobem se o ní vyjadřovat, potřebujeme symbolický systém, abychom jeho prostřednictvím komunikovali. Jaký je nejpřirozenější lidský symbolický systém? Odpověď je zřejmá: jazyk. Na první pohled se nezdá problematické tvrzení, že pomocí jazyka můžeme popsat nás obklopující realitu, domníváme se však, že jazykem skutečnost spíše aktivně utváříme, než pouze pasivně popisujeme, a tuto myšlenku hodláme dále rozvíjet. „Jsme vázáni způsoby popisu, ať už popisujeme cokoli. Náš vesmír tvoří v jistém ohledu spíše tyto způsoby popisu nežli nějaký svět nebo světy.“ (GOODMAN, 1996, s. 15) Jazyk neslouží jako nástroj deskripce, nýbrž jako nástroj světatorby.

1.2 Obrat k jazyku

V centru naší pozornosti stojí jazyk. Významným předmětem zájmu filosofů se stal v okamžiku, kdy se začalo pátrat po novém úhlu pohledu na dosud nevyřešené filosofické otázky. Jedním ze způsobů, jak se s takovými otázkami vypořádat, bylo zamyslet se nad smysluplností jejich vyjádření. Kdyby se podařilo prokázat, že zásadní filosofické pojmy byly dosud špatně formulovány a pouze zaváděly jimi se zabývající myslitele do slepých uliček, dosavadní pseudoproblémy by mohly být reformulovány a tím transformovány na skutečné problémy, které by již bylo možné vyřešit. Analýza jazyka jakožto média lidského myšlení a poznání se ukázala být vydatným tématem pro řadu myslitelů od konce 19. století až do dnešních dnů. „Pozvolna se totiž prosazoval názor, že přiměřené porozumění jazyku je vůbec podmínkou možnosti filosofie.“ (LORENZ, 2006, s. 68) Nutnosti „oprav“ jazyka, jeho přizpůsobení logickému myšlení se věnovali

již Gottlob Frege ve svém *Pojmopisu* (*Begriffsschrift*, 1879) a Ludwig Wittgenstein v *Traktátu logicko-filosofickém* (*Tractatus logico-philosophicus*, 1921, původním názvem *Logisch-philosophische Abhandlung*), následováni řadou dalších, o nichž pojednáme později.

1.2.1 Analytická a konverzační filosofie

Diskurs, ve kterém se nyní pohybujeme, obsahuje dnes již tradiční pojmy označující dva filosofické proudy s odlišnou metodologií: analytická a kontinentální filosofie. V této práci se odkláme od tradice, jež kombinuje poněkud nešťastně dvě různá kritéria (a sice metodu výzkumu s geografickou oblastí vzniku), a naopak se přikláníme k pojmosloví zavedenému Richardem Rortym, založenému na kontrastu východisek a postupů daných filosofických směrů.

Zatímco rozlišování mezi kontinentální a analytickou filosofií má primárně zeměpisný a sociologický charakter, distinkce mezi analytickou a konverzační filosofií, kterou bych chtěl tu předchozí nahradit, spočívá v odlišném náhledu filosofie na sebe samotnou, který vychází z odlišných metafilosofických postojů. (RORTY, 2012, s. 809)

Ondřej Beran navíc upozorňuje na poněkud nejasné vymezení pojmu „kontinentální“ filosofie. O nepřijetí tohoto označení za vlastní svědčí užívání atributu „kontinentální“ vždy v uvozovkách, jeho vnější negativní vymezení je přirovnáváno dokonce k rasové distinkci na „bílé“ a „barevné“ (BERAN, 2010, s. 29). Na rozdíl od Rortyho se Beran ovšem nepokouší tento termín nahradit jiným, vhodnějším. Postupně naopak dospívá k závěru, že právě geografické kritérium může být klíčem k pochopení podvojnosti moderní filosofie (*ibid.*, s. 35).

Pokud bychom chtěli stručně popsat zásadní rozdíly mezi filosofií analytickou a konverzační, nejlépe by nám posloužila obecná charakteristika způsobu vyjadřování přívrženců obou směrů. Exaktnost a precizní rozbor problému můžeme označit jako příznačné pro analytické filosofy, naproti tomu úvahy konverzačních filosofů bývají vyjadřovány literární až básnickou formou, kritizovanou někdy jako neodborný „blábol“. Zastánci analytické filosofie vycházejí z určitých axiomů a pochybnosti o vlastní metodě jsou jim cizí, na rozdíl od konverzačních filosofů, pro něž jsou sebereflexe a opakované tázání důležitou součástí filosofické praxe. Oba přístupy se svým způsobem doplňují a rozšiřují spektrum filosofie, k jejímuž „zdárnému fungování jsou tak možná potřeba oba

její póly: ten ‚kontinentální‘ i ten ‚analytický‘ – jako zdroje vzájemných korektivů“ (PEREGRIN, 2003, s. 28).

1.2.1.1 Logická analýza přirozeného jazyka

Primárně se zde budeme zabývat filosofií analytickou, popřípadě postanalytickou¹. Předmětem jejího zkoumání se stal jazyk (viz výše), jeho vztah k myšlení a ke světu a jeho vnitřní zákonitosti. Analytičtí filosofové se rozhodli „dbát na to, aby se dříve, než se začne odpovídat na nějakou otázku, bezpodmínečně prozkoumalo, zda tato otázka dává dobrý smysl, zda je zřejmé, že slova, která jsou v ní obsažená, mají jasný význam [...]“ (ibid., s. 25). Jakým způsobem nejlépe (nejobjektivněji) analyzovat řečené otázky a hledat význam slov, jejich stavebního materiálu? Odpověď poskytla formální logika (výroková logika, predikátová logika prvního i vyšších řádů, dále logiky modální aj.). Logické principy vyhovovaly požadavku racionality, slibovaly poskytnout materiál vědeckému rozboru tím způsobem, že uskuteční redukci přirozeného jazyka na jazyk matematiky (matematické logiky), zřejmě dosud nejdokonalejší uměle vytvořený symbolický systém.² „To, že je každý obsahový způsob řeči převoditelný na způsob formální, je zřejmé: jakmile o něčem, byť obsahově, mluvíme, mluvíme o tom pomocí výrazů, a to garantuje možnost přechodu k modu formálnímu.“ (ibid., s. 161)

Jaroslav Peregrin rozlišuje logiku symbolickou od logiky formální podle stupně formalizace.

Jak formální, tak symbolická logika jsou založeny na náhradě vět a výrazů přirozeného jazyka symboly; avšak zatímco v rámci pouze symbolického přístupu jsou tyto symboly používány pouze pro účely ‚reglementace‘ (tj. potlačení těch aspektů výrazů přirozeného jazyka, které jsou pokládány za irelevantní z hlediska vyplývání), v rámci skutečně formálního přístupu jsou výsledné systémy symbolů – logické kalkuly – brány jako abstraktní algebraické struktury. (ibid., s. 103)

Podle tohoto dělení je fregovská logika označována za symbolickou, neboť rozkládá a převádí na symboly konkrétní výroky.³ Jakákoli forma logiky může sice sloužit k vytvoření modelu fungování přirozeného jazyka, ale jak upozorňuje Peregrin, je třeba

---

¹ Termín ‚postanalytická‘ filosofie užívá Jaroslav Peregrin pro označení filosofie druhé fáze obratu k jazyku (viz např. PEREGRIN, 1988), jenž bude blíže popsán v kapitole 1.2.3 Druhá fáze obratu k jazyku.

² Převodem přirozeného jazyka na symbolický systém vyjádřitelný pomocí aritmetické logiky se zabýval např. Kurt Gödel (viz PEREGRIN, 2003, s. 159–164).

³ Viz např. *Logická zkoumání* (FREGE, 2011), kapitoly Funkce a pojem (s. 55–78) a Pojem a předmět (s. 79–94).

se vyvarovat nebezpečí ztotožnění principů formálních kalkulů s principy fungování přirozeného jazyka a zároveň je potřeba mít na paměti fakt, že se vždy jedná pouze o model přirozeného jazyka, který nezachycuje veškeré jeho aspekty (PEREGRIN, 2003, s. 99–120). „O něčem můžeme ‚matematicky‘ pojednávat jedině tehdy, když je to věc světa ‚formálního‘, tj. když je to věc, kterou máme zcela ‚ve své moci‘, nikoli jde-li o věc, která je na nás částečně či úplně nezávislá.“ (PEREGRIN, 1999, s. 272) Peregrin tak zásadně nesouhlasí s názorem Richarda Montaguea, jenž se domnívá, že mezi přirozeným a formálním jazykem neexistuje žádný relevantní rozdíl (ibid., s. 49).

Mluvíme-li o výrazech přirozeného jazyka, měli bychom mít na paměti, že se naše úvahy týkají ideálních jazykových znaků, nikoli jejich fyzických realizací. Jelikož analytičtí filosofové, popř. logikové, zkoumají obecně platné zákonitosti jazyka (ať už jazyka jako takového nebo konkrétního národního jazyka), nezajímají se o výskyty výrazů (v literatuře, v korpusu apod.), nýbrž o jejich místo v ideálním jazykovém systému (viz CMOREJ, 2002, s. 19–25). Kdybychom použili analogii s lingvistikou, vyjádřili bychom Saussurovými termíny, že se zabývají „langue“, nikoli „parole“ (ačkoli samozřejmě uznáváme, že k systému jazyka se nelze dostat jinak než skrze znalost určitého množství jeho realizací).

1.2.2 První fáze obratu k jazyku

Filosofický obrat k jazyku (linguistic turn), jehož počátek jsme popsali výše (v úvodu kapitoly 1.2), se neodehrál v nějakém přesně vymezeném období. Za „otce analytického filosofického myšlení“ bývá považován Gottlob Frege (PEREGRIN, 1998), jazykem a významem slov se ovšem zabývali již myslitelé mnohem starší – od Platóna přes Johna Locka.⁴ Pro přehlednost se nám jeví vhodné přijmout nazírání obratu k jazyku jako dvoufázového procesu, s nímž operuje Peregrin (např. PEREGRIN, 1998).

První fázi charakterizuje potřeba vědeckého myšlení a uplatňování empirického výzkumu, přesvědčení o kumulativní povaze poznání a v neposlední řadě kategorizace problémů na řešitelné a nesmyslné. To vše vyústilo ve změnu metod poznání (první místo zaujala logická analýza) na jedné straně a ve změnu slovníku (převládly výrazy typu „význam“, „smysl“, „struktura“; pojmy jako „Bůh“ či „duše“ byly nahrazeny pojmy „význam slov ‚Bůh‘ a ‚duše‘“) na straně druhé. Členové Vídeňského kroužku (logičtí

---

⁴ Platónské ideje představují jeden z nejstarších známých způsobů výkladu významu, tyto ideje jsou pojímány jako reálně existující ve světě. Naopak John Locke chápe ideje jako subjektivní obsah mysli, jež mluvčí vyjadřuje pomocí jazykových výrazů.

pozitivisté, do jejichž řad patřili Rudolf Carnap, Moritz Schlick, Kurt Gödel, Otto Neurath a mnoho dalších) věřili, že dokáží analyzovat a vyřešit všechny filosofické problémy, pokud napřed dojde k jejich vyjasnění (reformulaci, odhalení pseudoprotblémů).

Ranými analytickými filosofy⁵ byla vyznávána korespondenční teorie pravdy, která vychází z předpokladu, že reálný svět – existující nezávisle na nás a našem vnímání – je kopírován jazykem, jímž tento svět popisujeme, pojmenováváme jeho jednotliviny. Každý jednotlivý prvek reality, každá věc, vlastnost a vztah mohou být nahlíženy jako atomy tvořící složitější struktury. Tzv. logický atomismus pracuje s představou takto rozložitelného světa, přičemž stejným způsobem rozkládá i jazyk – atomické výroky pak odpovídají, nebo spíše mají odpovídat atomickým faktům. Pro reálně existující entity máme tedy odpovídající jazykové výrazy, a pouze pokud výraz (resp. celý výrok) koresponduje se světem (jak je sám o sobě, „an sich“), lze mluvit o jeho pravdivosti. Záhy se ovšem začalo zdát, že přirozený jazyk často neodpovídá světu a jeho pojmy jsou zavádějící. Na základě tohoto podezření došli mnozí myslitelé k názoru, že „úkolem filosofa je tedy především zabývat se jazykem a vynést na světlo problémy, které vyvolává jeho nedokonalost“ (PEREGRIN, 2003, s. 31).

Logický atomismus dále ovlivnil filosofii poznání (epistemologii). Na proces poznávání bylo nahlíženo jako na pojímání faktů do lidské mysli, kde tyto fakty mohou utvářet různě složité struktury (prostřednictvím procesů souzení a usuzování). Výroky o světě byly rozlišeny na empirické a analytické. Empirické (pozorovací) výroky popisují „bezprostředně“ stav světa, o jejich (ne)pravdivosti se tedy můžeme přesvědčit konfrontací s realitou, nějakým „hmatatelným“ důkazem. Naproti tomu analytické (nutné) výroky nejsou v žádném poměru k aktuální situaci ve světě, nýbrž výhradně ke vztahům mezi samotnými pojmy. Tyto dva typy výroků se zpočátku zdály být striktně rozlišitelné, analogicky bylo rovněž poznání odlišováno jako bezprostřední, anebo odvozené. Filosofie se začala soustředit na jazyk, a tedy na výroky analytické, zatímco empirické výroky přenechala přírodním vědám.

1.2.3 Druhá fáze obratu k jazyku

Na základě některých úskalí vyplývajících z korespondenční teorie a z logického atomismu byl přístup k jazyku mnoha filosofy přehodnocen. Posun od jednoho způsobu

---

⁵ Mluvíme zde např. o Russellovi, Carnapovi nebo raném Wittgensteinovi (a jeho názorech prezentovaných v traktátu).

nazírání vztahu jazyka a světa k jinému, diametrálně odlišnému, lze pozorovat dokonce v rámci tvorby jediného filosofa. Wittgenstein v *Traktátu logicko-filosofickém* vychází z korespondenční teorie, zároveň zde však prezentuje názor, že „svět je celkem faktů a nikoli věcí“ (WITTGENSTEIN, 1993b, s. 9). Jenomže fakta jsou vždy formulována a tím i formována jazykem. Jak podotýká Peregrin, „abychom mohli hovořit o přímočaré strukturální korespondenci mezi jazykem a světem, musíme svět nejprve nechat vytvarovat jazykem“ (PEREGRIN, 1998, s. 15). Ve *Filosofických zkoumáních* (*Philosophische Untersuchungen*, 1953) Wittgenstein již nechápe slova jako pevně spjatá s věcmi, přestává pojímat jazyk jako určený k přenášení myšlenek, ale pohlíží na něj primárně jako na hru. „Jako ‚řečovou hru‘ budu označovat také celek zahrnující řeč i činnosti, s nimiž je spjata.“ (WITTGENSTEIN, 1993a, s. 16) Význam slov tedy není pevně dán, vzniká teprve v interakci. Peregrin popisuje vývoj Wittgensteinových názorů jako „posun od chápání jazyka jako sady obrázků nějakých věcí k chápání jazyka jako sady nástrojů užívaných pro dosažení nějakého cíle“ (PEREGRIN, 1998, s. 17).

Podobně jako Wittgenstein pochybuje i Wilfrid Sellars o významu slov daném přímým vztahem k předmětnému světu, spíše by měl být vnímán jako určitá funkce v rámci komunikace. „Význam výrazu se pak z tohoto pohledu jeví nikoli jako nějaká tímto výrazem označená (,onálepkovaná‘) věc, ale spíše jako způsob užívání tohoto výrazu, jeho role v rámci naší jazykové aktivity.“ (ibid., s. 22)

Empirický přístup logických atomistů zpochybňuje Willard Van Orman Quine ve studii *Dvě dogmata empirismu* (*Two Dogmas of Empiricism*, 1951), své myšlenky dále rozvádí např. v souboru *Ontologická relativita a jiné eseje* (*Ontological Relativity and Other Essays*, 1969). Neuznává striktní dělení pravd na analytické a empirické (syntetické), navíc je přesvědčen, že smysluplné výroky nemusejí být nutně složeny z empirických, tedy pozorováním ověřitelných, výroků. Vztah jazyka a reality vnímá holisticky. Zastává názor, že jednak není možné verifikovat nějaký výrok bez ohledu na celou teorii, jíž je součástí, jednak nemá smysl rozkládat výroky na „atomy“, neboť neexistují nezávislé atomické fakty, které by jim odpovídaly. „Významy,“ uvádí, „jsou především významy jazyka.“ (QUINE, 1998, s. 49) Sémantika výrazu není dána ničím jiným než znalostí jeho užívání. „Nekritická sémantika je mýtem muzea, ve kterém jsou vystaveny významy a slova jsou jejich popiskami.“ (ibid., s. 50)

V rámci své teorie radikálního překladu hovoří Quine o „neurčitosti překladu“. Tvrdí, že pokus o překlad neznámého jazyka do naší řeči pouze na základě empirického pozorování může přinést netriviálně různé výsledky, přičemž není možné rozhodnout,

který je správný a který chybný. Jediné, na čem záleží, aby byl překlad přijatelný, je vzájemná kompatibilita pojmů. Popisovaná skutečnost zůstává táž, „jediným rozdílem je to, jak ji rozporcujeme“ (ibid., s. 53). Fakt, že toto „rozporcování“ světa můžeme provádět vícero odlišnými, a přece stejně legitimními způsoby, bývá označován jako „ontologická relativita“. Vše, co platí o teorii překladu, platí podle Quina o teoriích obecně: „Co dává smysl, je říci nikoli co jsou objekty teorie v nějakém absolutním smyslu, ale jak je jedna teorie objektů interpretovatelná nebo reinterpretovatelná v jiné.“ (ibid., s. 68) Zastánci relativismu prohlašují, že nemáme žádným způsobem přístup k realitě jako takové (jak se domnívali logičtí pozitivisté), ale máme k dispozici pouze, použijeme-li Goodmanův termín, různé verze světa. „Svět-jak-je-podle-nás, říká Rorty, tedy nemůže být porovnáván se světem-jak-je-doopravdy, ale jediné se světem-jak-je-podle-někoho-jiného.“ (PEREGRIN, 1988, s. 43) Absolutní relativismus s sebou ovšem přináší extrém: „žádná teorie by nebyla smysluplně porovnatelná s žádnou jinou, kterákoli teorie by byla stejně tak dobrá (či, chceme-li, stejně tak špatná) jako kterákoli jiná.“ (ibid., s. 35) Přijatelnější se jeví uznat, že sice mohou existovat navzájem neslučitelné, a přesto pravdivé teorie, avšak vedle pravdivých se stále vyskytují i teorie nepravdivé.

Richard Rorty v díle *Filosofie a zrcadlo přírody (Philosophy and the Mirror of Nature, 1979)* navrhuje možnost zaujmout neutrální pozici a jako nezávislý pozorovatel nahlédnout, jakým způsobem náš jazyk a naše mysl „odrážejí“ vnější svět. Zkoumání přirozeného jazyka je nám umožněno jediné introspekcí za pomoci onoho jazyka samotného. Není-li tedy principiálně možné srovnávat jazykové výrazy s objekty nacházejícími se ve světě, jeví se teorie reprezentace jako od základu chybně pojatá. „Celá řada významných analytických filosofů druhé poloviny našeho století tak spolu s Rortym odmítá vidět vztah jazyka a světa prostřednictvím ‚korespondence‘ a připouští aktivní roli jazyka v konstituci světa.“ (ibid., s. 30)

2. Jazyk jako nástroj tvorby významu

Zamýšlíme-li se nad otázkou, zda se jazyk nějakým zásadním způsobem podílí na světutvorbě, zda jeho pomocí můžeme konstruovat svět kolem sebe, nevyhneme se jiné otázce, a sice zda se jazyk nějak podílí na tvorbě významu, nebo jen význam slov zprostředkovává (přenáší). Abychom dokázali odpovědět, je nutné nejdříve vymezit, co slovem „význam“ označujeme. L. J. Cohen v úvodu knihy *Rozmanitost významu* (*The Diversity of Meaning*, 1962) upozorňuje na fakt, že o významu již bylo řečeno mnoho, byly dokonce vyčleněny několikero druhy významu (smysl, význam, referent apod.), často se ovšem zapomíná na různost přístupů, jež nutně ústí v různost závěrů.⁶

V této kapitole se budeme zabývat rozličnými způsoby pojetí významu, přičemž si neklademe za cíl vyčerpání všech existujících teorií, budeme se soustředit pouze na několik vybraných. Nejprve se zaměříme na operování s významem v sémiotice, k čemuž využijeme tři ilustrativní modely znaku. Dále budeme objevovat definice významu v sémantice, budeme analyzovat a vzájemně porovnávat význam jakožto předmět, mentální entitu, funkci a způsob lidského chování. Nakonec obrátíme pozornost k pravdivosti (pravdivostní hodnotě), vyložíme několik rozdílných přístupů ke vztahu pravdivosti a významu a zamyslíme se nad tím, zda výroky mající význam mají nutně i pravdivostní hodnotu.⁷

2.1 Význam v sémiotice

Jazyk můžeme chápat jako znakový systém a jednotlivé výrazy jako znaky. Každému znaku lze přisoudit určitou strukturu. Intuitivně bychom řekli, že je zde vždy přítomný výrazový prvek (slovo ve formě hlásek či písmen) a něco, co je označováno (věc, vlastnost, myšlenka, emoce). Jen někteří vědci ovšem pracují se znakem jako dvousložkovým, časté je pojetí triadické. Následující podkapitola rozebírá obě verze a ukazuje jejich fungování na konkrétních modelech.

---

⁶ Ilustrativní příklad posunu významu pojmu „význam“ viz v kapitole *Inovace pojmu významu v osmnáctém století* (COHEN, 2006, s. 141–172).

⁷ Středem našeho zájmu je pojetí pravdivostní hodnoty v moderní výrokové a predikátové logice, nikoli však v logice modální či intenzionální. Problematiku sémantiky možných světů zde necháváme stranou.

2.1.1 Modely znaku

Umberto Eco v *Teorii sémiotiky (A Theory of Semiotics, 1976)* prezentuje, jak modely v sémiotice fungují. Na příkladu modelu stavidla, které vysílá hlášení o stavu vody, ukazuje, že pro konstrukci takového modelu byla možná zapotřebí existence stavidla a vody, avšak pro znakové zprávy existence žádných reálných objektů nutná není. „Referent“ definuje pomocí „možných stavů světa hypoteticky odpovídajících obsahu znakové funkce“ (ECO, 2009, s. 76) a potřebu přiřadit znaku objekt, ke kterému by referoval, označuje za „referenční klam“. Jakmile je sémiotický model již jednou utvořen, nemusí nijak odpovídat skutečnosti, aby správně fungoval.

2.1.1.1 Dyadický model

Ferdinand de Saussure uvedl do sémiotiky nejslavnější dyadický model znaku. Složky tvořící jazykový znak nazývá „signifiant“ (označující) a „signifié“ (označované). „Jazykový znak nesjednocuje věc a jméno, ale pojem a akustický obraz. [...] Jazykový znak je tedy psychická jednotka o dvou stránkách [...]“ (SAUSSURE, 1996, s. 96–97) Předcházející citace před nás klade hned dva problémy: zaprvé se ptáme, jaká je povaha onoho „sjednocení“ obou složek; zadruhé vyvstává otázka, jak si představit znak, potažmo jeho význam jakožto „psychickou jednotku“.

Abychom si ujasnili pojmy dříve, než s nimi budeme dále pracovat, budeme se nejprve věnovat druhému problému. Pojmenováním „akustický obraz“ Saussure míní zvukovou realizaci slova (ovšem ne výhradně pronesené slovo, nýbrž i slovo myšlené v duchu). Označení „pojem“ neuzívá ve smyslu intersubjektivně sdílené entity, jak jej chápe tradiční logika, ale ve smyslu subjektivní „fakta vědomí“ (ibid., s. 28), přičemž zdůrazňuje, že se pohybuje výhradně ve sféře psychiky. Odpověď na naši otázku tedy může znít: je-li znak nazýván „psychickou jednotkou“, děje se tak proto, že oba jeho konstituenty jsou považovány za mentální entity – označující za zvuk vyvolaný v mysli mluvčího a označované za mentální obraz daného pojmu.

Nyní přejděme k problému sjednocení výše popsaných složek. Poté, co Saussure představí dyadickou povahu znaku, praví: „Oba tyto prvky jsou úzce spjaty a jeden vyvolává druhý.“ (ibid., s. 97) Každá jazyková jednotka vzniká mezi dvěma amorfními masami – myšlenkovou a fónickou, které jsou samy o sobě neartikulované, nečleněné.

Spojení označujícího a označovaného je považováno za arbitrární (nahodilé ve smyslu nemotivovanosti), avšak pevně dané, jakmile již jednou existuje.⁸

Peregrin zdůrazňuje specifičnost vztahu označujícího a označovaného. Ačkoli Saussure používá pojmenování „jazykový znak“, jeho pojetí se významně liší od znaků nejazykových. Sémiotika obecně pracuje se znakem jako s přiřazením již existujících označení existujícím objektům. „Na skutečném jazyce je však podstatné to, že významy (a v jistém smyslu ani výrazy) neexistují předem, ale konstituují se až skrze konstituci jazykového systému.“ (PEREGRIN, 1999, s. 45)

Saussure neoperuje pouze s pojmem „význam“, ale rovněž s pojmem „hodnota“ jazykového znaku, jenž s významem souvisí, ale není vhodné jej s ním zaměňovat. Tato hodnota je určována korelací výrazu se všemi ostatními výrazy. Promění-li se hodnota jednoho prvku, změna zasáhne celý systém, který pokaždé získává znovu svou rovnováhu. „Jazyk je totiž systém čistých hodnot, jenž není určován ničím jiným kromě okamžitého stavu svých termínů.“ (SAUSSURE, 1996, s. 116) Hodnoty jazykových znaků nemůžou být nikdy poznány, pokud znak vnímáme samostatně, stranou ostatních prvků téhož systému. Teprve ze vztahů se všemi jazykovými znaky vyplývá hodnota jediného znaku, právě tak jako hodnotu figurky ve hře udává její postavení vůči zbylým částem této hry (jiným figurkám, hernímu plánu apod.). Zajímá nás role figurky ve hře, nikoli její podoba (ta je při pohledu zvnějšku arbitrární). Hodnoty jazykových znaků stanovuje jazykové společenství, jsou tudíž intersubjektivně platné a regulované určitými, do jisté míry závaznými, pravidly.⁹

Saussurova koncepce znaku se stala inspirací pro celou řadu lingvistů, sémiotiků i filosofů. Snaha o přesnější schematizaci znaku, jež by zachytila co nejvíce relevantních aspektů, ovšem vedla k vytváření složitějších modelů.

2.1.1.2 Triadický model

Gottlob Frege, jenž poskytl základy moderní logice a analytické filosofii, představil ve svém eseji *O smyslu a významu* (*Über Sinn und Bedeutung*, 1892) dnes asi nejslavnější triadický model znaku. „Je tedy nasnadě spojit s nějakým znakem (jménem, slovním spojením, písmenem) nejen to, co označuje a co bych nazval významem [Bedeutung],

---

⁸ Saussure obhajuje neproměnlivost znaku, úzus jazykového společenství popisuje jako rigidní a ve své podstatě nezměnitelný (i když v proudu času kontinuálně se vyvíjející). (SAUSSURE 1996, s. 103–107)

⁹ Tento přístup k fungování jazykových znaků bývá srovnáván s myšlenkami pozdního Wittgensteina (viz např. PEREGRIN, 1999, s. 44).

ale i to, co bych chtěl nazvat smyslem [Sinn] tohoto znaku, v němž je obsažen způsob udání.“ (FREGE, 2011, s. 18) Zdůrazněme, že zde Frege znakem rozumí něco, co zastupuje vlastní jméno, které označuje určitý předmět (v širokém smyslu), nikoli vlastnost nebo vztah (ibid., s. 18).

Za výhodu tohoto pohledu na znak považujeme schopnost vysvětlení, jakým způsobem přiřazením různých označení témuž objektu můžeme měnit své pojmání onoho objektu – ačkoli význam zůstává stejný, jiným pojmenováním mu dáváme jiný smysl (např. slova „kočka“ a „čičinka“ označují týž význam, ale jejich smysl se liší, neboť každé z nich patří do odlišné jazykové roviny a spojujeme s ním různé konotace). Rozumí se však smyslem cosi univerzálního, co každý vnímá stejně? Frege právě toto tvrdí: „Smysl každého vlastního jména chápe každý, kdo ovládá dostatečně daný jazyk anebo celek značení, jemuž vlastní jméno patří.“ (ibid., s. 18) Takovéto tvrzení ovšem odporuje každodenní zkušenosti, v rámci níž běžně dochází k omylům a vzájemnému nepochopení. Fregovy úvahy platí spíše o ideálním modelu jazyka než o jazyce přirozeném.

Autory dalšího z řady triadických modelů znaku jsou Charles K. Ogden a Ivor A. Richards. V knize *Význam významu (The Meaning of Meaning, 1923)* předkládají trojúhelník, jehož vrcholy tvoří „symbol“, „myšlenka nebo reference“ a „referent“. Symbol zastupuje referenci (myšlenku, představu), ta pak odkazuje k referentu (objektu – tentokrát ve smyslu mimojazykové skutečnosti zahrnující kromě jmen také vlastnosti a vztahy). Přímý vztah existuje mezi symbolem a jeho referencí, rovněž mezi referencí a referentem, nikoli však mezi symbolem a referentem, ty jsou spojeny pouze nepřímě. (OGDEN a RICHARDS, 1997, s. 182–183) Obdobné schéma nalezneme v pracích mnoha filosofů, za všechny jmenujme zakladatele americké sémiologie Charlese Sanderse Peirce, jehož pojetí sémiotiky je přímo prostoupeno triádami. Jednu z nich tvoří spojení „representamen“ (znak, symbol), „interpretans“ (význam, působení na interpreta) a „objekt“ (HAWKES, 1999, s. 105–106).

Oproti Saussurovu dyadickému modelu znaku zohledňují všechny zmíněné modely triadické recipienta spolu s jeho chápáním, myšlenkami a asociacemi. Vzájemně se podobají jejich pojetí základny tvořené symbolem (označením, Zeichen) a objektem (označovaným prvkem mimojazykové reality), liší se však v pojetí třetího vrcholu. Fregův smysl (Sinn) představuje intersubjektivní entitu nezávislou na jednotlivých uživatelích jazyka, nýbrž na jazykovém společenství jakožto celku, zatímco Ogdenova a Richardsova reference odpovídá myšlence, již znak vyvolává ve vědomí každého interpreta (obdobně jako Peircův interpretans).

2.1.2 Problém reprezentace

Sémiotika obecně pracuje s představou jazykových výrazů jako jmen označujících cosi nejazykového. Pro Saussura představovalo označované (jež chápeme jako ekvivalent významu) mentální entitu, Frege pod pojmem význam (Bedeutung) rozuměl určitý předmět, podobně Ogden, Richards i Peirce prezentovali referent jakožto objekt (v širokém slova smyslu). Všechny modely, o kterých jsme pojednali výše, předpokládají určité spojení (ať již přímé nebo nepřímé) mezi značkou (symbolem) a objektem fyzického světa, popř. abstraktního prostoru.

Teorie odrazu, která pojímá význam výrazu jako subjektivní mentální reprezentaci nějaké objektivně existující entity, opomíjí podstatnou vlastnost jazyka, a sice jeho intersubjektivitu. Myšlenky (ve smyslu individuální mentální obrazy¹⁰) není principiálně možno sdílet, na rozdíl od nich lidé sdílejí slova, ta však nepřenášejí významy v tom smyslu, že by do mysli příjemce importovala nějaké nové představy. Aby příjemce porozuměl mluvčímu, nutně již potřebuje mít předrozumění, tedy znát význam slov, která mluvčí použil. Ocitáme se v bludném kruhu, z něžž nám může pomoci jen zamítnutí názoru, že významem slov jsou myšlenky a že jazyk slouží primárně k jejich sdělování.

Jazyk a jeho faktické fungování je přece – na rozdíl od myšlení – něco ve své podstatě snadno intersubjektivně uchopitelného a relativně jednoduchými termíny popsitelného: takže v úvahu připadá mnohem spíše nikoli vysvětlovat jazyk pomocí myšlení, ale myšlení pomocí jazyka. (PEREGRIN, 1999, s. 38)¹¹

Pokud přijmeme závěr, že významem slov nejsou žádné psychické reprezentace reálných objektů, nabízí se nahradit subjektivní pojmy objektivními. Významy výrazů by se tak staly abstraktní entity, v antické filosofii to byly „ideje“, v moderní matematice a logice jsou to „množiny“. Např. slovo „kočka“ by podle teorie množin označovalo veškeré myslitelné kočky světa existující v současnosti, v minulosti i v budoucnosti. Takovéto pojetí významu nazývá Peregrin „ontologicko-sémiotickým“ (ibid., s. 40).

Chápání jazyka jako prostředku vyjadřování idejí vede k představě samostatně existujících významů (vyskytujících se kdesi v prostoru abstrakce) nezávislých na nás a našem jazyce. Bylo však dokázáno, že v každém přirozeném jazyce nalezneme různé

---

¹⁰ Nikoli ve smyslu, v jakém je chápe Frege (*Myšlenka. Logické zkoumání*. In: FREGE, 2011, s. 95–122).

¹¹ Právě o pochopení fungování lidského myšlení skrze pochopení jazyka se Peregrin pokouší ve své knize *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl* (2014).

třídy, pomocí nichž lidé uchopují a klasifikují svět kolem sebe,¹² což odporuje teorii, že jazyk pouze zprostředkovává přístup ke skutečnosti. „Odkrytí zákonitostí zahrnuje jejich sestavení a rozvržení, rozpoznání schémat a struktur je do značné míry záležitostí jejich vymyšlení a vložení na sledované pole.“ (GOODMAN, 1996, s. 33) Zásadní potíží se zdá být sama teorie reprezentace. Pojdme ji zavrhnout a pokusme se nalézt vhodnější řešení problému: co je to význam?

2.2 Význam v sémantice

Otázka významu – co to znamená, když výraz/slovo/značka/gesto něco znamená? – je pro člověka natolik důležitá, že jeho zájem přerostl ve vědu zabývající se významy, sémantiku. V této práci se věnujeme pouze sémantice jazyka, stranou necháváme ostatní, jistě rovněž zajímavá, odvětví (sémantiku gest, barev apod.).

Chceme-li se cokoli dozvědět o významu, potřebujeme nutně prozkoumat jazyk, jímž je význam vyjadřován. „Slovo totiž můžeme vyřknout či zapsat a odhlédnout od jeho významu (jakkoli by *jakožto slovo* vlastně neexistovalo, kdyby význam nemělo), zatímco význam jako hodnotu můžeme stěží prezentovat jinak než prostřednictvím slova.“ (PEREGRIN, 1999, s. 63)

2.2.1 Modely významu

Pokud se shodneme na předpokladu, že význam není a nemůže být žádnou hmatatelnou entitou, jsme nuceni uznat, že k němu nemáme empirický přístup. My jej ale přesto jsme schopni zkoumat, což se nám daří prostřednictvím modelů. Každá filosofická škola může význam modelovat odlišně, ne vždy ovšem filosof reflektuje skutečnost, že vytváří model. Někteří se snaží vysvětlit, v čem spočívá význam jazykových výrazů, tak zapáleně, až sami uvěří, že jej objevují „v přírodě“, a zapomenou, že jej nějakým způsobem konstruují. My jsme ovšem přesvědčeni, že neodhalují, nýbrž udávají způsob, jak na význam nahlížet, jak jej chápat a jak s ním zacházet.

Peregrin uzavírá svou knihu *Význam a struktura* (1999) inspirativním postřehem: „Je třeba si uvědomit, že jakkoli strukturalistický přístup v mnohém zpochybňuje názor, že význam je objekt, nutně z něj nevyplývá, že by nemohlo být užitečné význam modelovat jako objekt.“ (ibid., s. 281) Rozhodli jsme se na následujících stránkách,

---

¹² Tento názor podporuje Sapir-Whorfova hypotéza.

na nichž se budeme věnovat různým pojetím významu, vnímat veškerá prohlášení typu „význam je mentální entita“ jako modely, které navrhují „dívejme se na význam jako na mentální entitu“.

2.2.1.1 Význam jako objekt

Jednou z možností, jak modelovat význam, je představit si jej jako objekt v nejširším smyslu (jako „cosi“). Podle nauky logického atomismu je významem výrazu jednotlivina (nějaké individuum). Podle Frege je jím „nějaký určitý předmět“ (FREGE, 2011, s. 18). Pro zajímavost dodejme, že Frege připouští výrazy bez významu (Bedeutung), pokud jsou však správně utvořeny, mají vždy smysl (Sinn).

2.2.1.1.1 Denotát výrazu

Jednotlivinu, již jazykový výraz označuje, můžeme nazvat „denotát“. Tento pojem se užívá v sémiotice, sémantice i logice a existuje celá řada jeho definic, lišících se v detailech. Většinou bývá denotát sémiology považován za označovaný objekt, sémantiky pak za základní lexikální význam slova (jazykového znaku), vedle kterého lze danému slovu přiřadit ještě sekundární významy, někdy též asociace, nazývané „konotace“. Setkali jsme se také s odvážnou definicí: „Za ‚denotaci‘ obvykle považujeme takové užití jazyka, kdy se míní to, co se říká; ‚konotace‘ znamená takové užití jazyka, při kterém se míní něco jiného, než se říká.“ (HAWKES, 1999, s. 111) Takovéto nejasné vymezení považujeme za poněkud zavádějící. Není nijak zřejmé, jakým způsobem by konotace záměrně sdělovala něco jiného, než bylo řečeno. Má se jednat o metaforické přenášení významu? Konotace ovšem jistě nejsou výhradně záležitostí poetického jazyka a metafor. Navíc, pokud bychom souhlasili s Davidsonovou tezí, že „metafory znamenají to, co ve své nejdoslovnější interpretaci znamenají slova a nic více,“ (DAVIDSON, 1997, s. 3) nebyla by metaforická řeč vůbec záležitostí konotace, nýbrž naopak denotace.

V Ecově pojetí je rozdíl mezi denotací a konotací rozdílem ve stupni signifikace. Odmítá názor, že by se konotace dala oproti denotaci považovat za mnohoznačnou, a zastává přesvědčení, že konotativní značení se zakládá na značení primárním. Mohli bychom říci, že se jedná o nástavbu denotace. Aby zdůraznil odvozenost konotativního kódu, nazývá jej Eco „subkódem“ (ECO, 2009, s. 72–74).

Pro srovnání zmíníme lingvistický pohled na denotaci Bohumila Palka. Ve svém článku *Věta a denotát* (1968) chápe denotát nikoli jako objekt, ale jako abstrakci objektu.

Jeho východiskem je následující úvaha: „Vztah výrazu jazyka k mimojazykové skutečnosti je nepopíratelný. Otázkou zůstává, na jakém stupni zobecnění máme o objektech skutečnosti uvažovat, abychom byli s to zachytit vztah jazykových výrazů vůči nim.“ (PALEK, 1968, s. 359) Zásadní problém, zda řadit denotáty mezi jazykové, nebo mimojazykové entity, ponechává ovšem vědomě nerozřešený. Sémantické teorie rozděluje na dvě skupiny: „jednovýznamové“ a „dvouvýznamové“, přičemž jako kritérium slouží ztotožňování označovaného objektu s významem výrazu, resp. odlišování významu od denotátu či referentu. Ani jeden z výše definovaných typů teorie významu nepovažuje Palek za vhodný pro lingvistickou analýzu věty, přesto shledává důležitým se jimi zabývat, protože tvoří součást dlouhé tradice oboru sémantiky.

2.2.1.1.2 Extenze a intenze

Vraťme se na okamžik k počátkům analytické filosofie, jejichž rozvíjením a kritikou vznikaly teorie stojící ve středu našeho zájmu (označované někdy za „postanalytické“¹³). Rudolf Carnap ve svých pracích začal užívat některé z pojmů tradiční logiky v širším smyslu, než se používaly dříve, čímž zásadně ovlivnil jejich sémantiku.

Výraz „extenze“ označoval tradičně rozsah pojmu, zatímco „intenze“ znamenala obsah pojmu (např. rozsahem pojmu „kočka“ je množina všech koček a jeho obsahem jsou obecné vlastnosti společné všem kočkám). Šíře rozsahu a obsahu pojmu jsou navzájem nepřímo úměrné (čím specifitější popis, tím užší skupina objektů a naopak). V knize *Význam a nutnost (Meaning and Necessity, 1947)* Carnap kritizuje Fregeho rozlišení významu („Bedeutung“) a smyslu („Sinn“) a navrhuje jeho nahrazení vhodnější dvojicí, a sice „extenzí“ a „intenzí“. Extenzí logických predikátů rozumí odpovídající třídu, resp. množinu (např. savci), a intenzí vlastnost (např. být savcem). Dva predikáty považuje za ekvivalentní, pokud mají stejnou extenzi (jsou koextenzivní), a za logicky ekvivalentní (L-ekvivalentní), pokud mají stejnou intenzi. Tento výklad se zatím shoduje s pojetím tradiční logiky, Carnap ovšem rozšiřuje platnost pojmů zavedených pro predikáty na veškeré designátory. Extenzí věty (tvrzení) je její pravdivostní hodnota, intenzí je vyjádřená propozice (objektivní nementální mimojazyková entita). Pro individuové výrazy (jména) představuje extenzi individuum, k němuž výraz referuje, a intenzi individuální pojem (např. „kocour Mikeš“ referuje ke konkrétnímu kocouru

---

¹³ Viz např. PEREGRIN, 1998.

Mikešovi a jeho intenzí je logický individuální pojem kocour Mikeš) (viz CARNAP, 2005, s. 14–106).

Carnapova „extenze“ se velmi podobá Fregeho „Bedeutung“, obě znamenají v případě jmen označovaný objekt a v případě vět pravdivostní hodnotu. „Intenze“ je definována značně specificky (shodná intenze dvou výrazů/tvrzení musí být nutně logicky ekvivalentní), zatímco „Sinn“ je vymezen spíše užíváním jazykovým společenstvím nežli pravidly formální logiky, tzn. spíš pragmaticky než sémanticky.

2.2.1.1.3 Svět a jeho formální struktura

Řada filosofů se domnívá, že jazykové významy není rozumné hledat ve vnějším světě (nejazykové skutečnosti). Je možné pojímat významy jako objekty, ovšem objekty modelované lidmi, nikoli utvořené přírodou. „Významy tak mají podobný status jako geometrické tvary: nemá smysl je hledat v reálném světě, neboť jsou spíše prismaty, která nám umožňují relevantní část světa chápat naším lidským způsobem.“ (PEREGRIN, 1999, s. 244) Aplikace čisté geometrie na předměty fyzického světa by nutně skončila neúspěchem (Země není koule, pro vyměření pozemku nenajdeme absolutně rovnou plochu apod.), právě tak uplatnění čisté sémantiky v živém přirozeném jazyce bude vždy přinášet určité problémy. A právě tyto problémy se někteří analytičtí filosofové rozhodli eliminovat a na rozdíl od pragmatistů věnovali svůj výzkum formalizované (svým způsobem zjednodušené) podobě jazyka. Jsme přesvědčeni, že tento způsob zkoumání přirozeného jazyka není jediným možným a netroufáme si rozhodovat, zda je nejvhodnějším. Považujeme však za podstatný aspekt každého filosofického bádání reflexi toho, jakou důležitost při analýze jazyka hraje skutečnost, pojímáme-li jej jako formální systém, či nikoli.

2.2.1.2 Význam jako funkce

Zaměříme se nyní na fungování jazyka. Zajímá nás, jak významy používáme v komunikační praxi (Wittgensteinovými slovy „v jazykových hrách“). Zastánce jazykového funkcionalismu Wilfrid Sellars zkoumá užívání výrazů ve společnosti. Peregrin ovšem upozorňuje, že „Sellars tedy klade důraz na to, že význam nespočívá v tom, jak se výraz skutečně užívá, ale v tom, jak se *správně* užívá, čili jak by se *měl* užívat“ (PEREGRIN, 1999, s. 185). Jeho pojetí jazykové praxe není uzuální, nýbrž normativní. Pravidly jazykových aktivit se dále zabývá Robert Brandom, pro nějž

je klíčovým pojmem „inference“ (usuzování či vyvozování). Podle Brandoma lze identifikovat pravdivá přesvědčení podle toho, zda obstojí při „požadování a udávání důvodů“, zda zapadají do logického prostoru a mohou úspěšně figurovat v inferenčních procesech (ibid., s. 188–191).

Následující podkapitoly rozebírají jednotlivé problémy, které před námi vyvstávají, díváme-li se na význam jako na funkci jazykového výrazu, na schopnost být zapojen do interakce a něco způsobit.

2.2.1.2.1 Používání slov

Sellars přichází ve stati *Význam jako funkční klasifikace (Meaning as Functional Classification, 1974)* s následujícím požadavkem: abychom zjistili, co mluvčí říká, potřebujeme jeho výpověď funkčně klasifikovat. „Významem výrazu je jeho ‚užití‘ (ve smyslu funkce), protože říci, co výraz znamená, znamená klasifikovat ho pomocí ilustrujícího funkčního sortálu.“¹⁴ (SELLARS, 1998, s. 101) Funkce relevantní pro získání informací o významu dělí do tří kategorií: vnitrojazykové (syntaktické), týkající se vnějších smyslových stimulů a týkající se myšlení a chování (ibid., s. 89–90).

Jak můžeme rozumět nějakému výrazu, ukazuje Sellars na příkladu překladu z cizího jazyka. Říci, že slovo „Katze“ znamená kočka, se rovná říci, že se toto slovo v němčině používá stejným způsobem jako slovo „kočka“ v češtině; tedy „Katze“ je „kočka“.

Navíc se dozvídáme, že význam výrazu můžeme „znát“ dvěma různými způsoby, a sice na úrovni „objektového jazyka“ – víme, jak výraz užívat, jsme tedy obeznámeni s jeho funkcí v jazyce – a na úrovni „metajazyka“ – jsme schopni vymezit význam slova (formou slovníkové definice). Mluvčí daného jazyka mají obě znalosti významu, dokáží jej definovat a zároveň jej používat v komunikaci (ibid., s. 99).

2.2.1.2.2 Vysílání signálu

Peregrin v eseji *Co je to jazyk* (2001) vede úvahy nad fungováním komunikace a nad způsoby porozumění výrazům (zvukům a klikyhákům). Jeho myšlenky se ubírají směrem od symbolického systému typu „dopravních značek“ k metafoře šířícího se signálu. Pokud by veškeré jazykové výrazy (jakožto symboly) byly dány konvencí,

---

¹⁴ Pod pojmem „sortály“ nebo „sortální predikáty“ rozumí Sellars takové predikáty, které klasifikují jazykové jednotliviny, buďto popisně, nebo funkčně (viz SELLARS, 1998, s. 96).

nedokázali bychom vysvětlit, jak vznikly první z nich, jejichž pomocí se lidé dohodli na významu ostatních. Naproti tomu, pokud budeme jazyk vnímat jako signál schopný rozeznáním vysílače způsobit rezonanci u přijímače, potřeba nějaké prvotní shody ohledně (primitivních) významů odpadá.

Signál ‚nese obrazovou informaci‘ v tom smyslu, že dovede přimět přijímač, do kterého dorazí, k tomu, aby něco určitého zobrazil. [...] Chceme-li tedy porozumět smysluplnosti signálu, musíme se ptát nikoli po tom, co tento signál představuje, ale po tom, co *způsobuje*. (PEREGRIN, 2003, s. 72)

Takovýto pohled na jazyk přímo vychází z filosofického pragmatismu. V jiném díle – *Význam a struktura* (1999) – Peregrin odkazuje na G. H. Meada, jenž považuje význam za specifickou sociální interakci mezi mluvčím a posluchačem. Tato interakce probíhá za pomoci jazykových výrazů a může být úspěšná, nebo neúspěšná. „Výrazy se pak jeví jako jistý specifický druh *nástrojů*; nástrojů vhodných k dosahování právě tohoto druhu ‚rezonance‘; a o výrazu tedy můžeme prohlásit, že má takový a takový význam, je-li standardně schopen vyvolat takový a takový účinek.“ (PEREGRIN, 1999, s. 129)

Pokud nás zajímá působení na recipienta a jeho následná reakce, ať už jazyková či mimojazyková, kterou považujeme za konstituující složku významu, dostáváme se na pole diskuse o „řečových aktech“.

2.2.1.2.3 Řečové akty

John L. Austin vnesl do filosofie jazyka nový úhel pohledu. Rozhodl se řešit otázku verifikace výpovědí originálním způsobem: neodsouvá stranou všechny věty, které nejsou tvrzení, naopak věnuje pozornost právě takovým, které mají jinou funkci než vypovídat něco o něčem. Podle „teorie řečových aktů“, jak je tato filosofie nazývána, pouze konstatování mohou mít pravdivostní hodnotu, zatímco výpovědím, které sice mají formu tvrzení (oznamovací věty), ale jejich úkolem není nic popisovat, ji připsat nemůžeme. Výpovědi druhého typu Austin nazývá „performativy“¹⁵, ty nějakým způsobem zasahují do světa, mění jej. Jejich prostřednictvím lze např. někoho pojmenovat, odsoudit či oddat. V rámci performativu „vyslovit větu (samozřejmě za náležitých okolností) neznámá popisovat svůj výkon toho, co o mně taková výpověď

---

¹⁵ Pro bližší vymezení pojmu „performativ“ viz kapitolu *Možná kritéria pro performativy* (AUSTIN, 2000, s. 65–75).

říká, že dělám, či tvrdit, že to dělám: vyslovit větu znamená udělat to“ (AUSTIN, 2000, s. 23). Např. vyřčením prostého „děkuji“, vykonáváme sám akt poděkování.

V díle *Jak udělat něco slovy* (*How to Do Things with Words*, 1955) rozpracovává Austin postupně složitější klasifikaci výpovědí. Podle toho, jakým způsobem fungují, jsou řečové akty rozděleny do tří základních skupin – lokuční (řečení slov s určitou referencí), ilokuční (jejich platnost podléhá konvencím spjatým s jejich používáním) a perlokuční (uskutečňující přímo náš záměr). Jedině aktům lokučním je přiřazován význam, kterému se zde rozumí jako referenci, popř. smyslu (ibid., s. 106). Ilokuční akty mají naproti tomu „platnost“, mohou plnit funkci rady, příkazu, donucení apod., a to podle situačního kontextu. Perlokuční akty můžeme identifikovat podle účinku na jednání, myšlení či emoce recipienta. Může jím být např. přinucení někoho něco vykonat či naopak odrazení někoho od určitého činu.

Jako každá lidská činnost je i činnost jazyková buďto úspěšná, dosáhne svého cíle, anebo neúspěšná, pokud nezpůsobí zamýšlený účinek. Zde můžeme pozorovat, že kritérium úspěšnosti nahrazuje v jistém kontextu kritérium pravdivosti. K této myšlence se vrátíme v kapitole 2.2.2 Pravdivostní hodnota, ve které budeme podrobně rozebírat pojem pravdivostní hodnoty.

2.2.1.3 Význam jako způsob chování

Každý, kdo uznává argumenty proti soukromému jazyku¹⁶, považuje jazyk za sociální jev. Vycházíme z předpokladu, že jím skutečně je, a z velké části souhlasíme s Quinem, který se vyjadřuje následovně: „Významy jsou především významy jazyka. Jazyk je společenskou dovedností, kterou my všichni získáváme výhradně na základě poznatků o zjevném chování jiných lidí za veřejně rozpoznatelných okolností.“ (QUINE, 1998, s. 49) Máme jisté pochybnosti o užití absolutizujícího adverbium „výhradně“. Při osvojování jazyka dítětem nebo při radikálním překladu (o kterém bude řeč dále) výše uvedený předpoklad zřejmě platí, avšak spadá mezi poznatky o zjevném lidském chování např. rozšiřování již získané slovní zásoby pouze pomocí četby? Bylo by zřejmě nesmyslné tvrdit, že slova či jazykové principy naučené jiným způsobem než pozorováním nelze následně použít v mezilidské interakci. Pro nás přijatelnějším způsobem se Quine vyjádřil v úvodu přednášky *Hlavní body mého filosofického postoje*

---

¹⁶ Problém možnosti existence soukromého jazyka se objevuje u Wittgensteina, následně se mu věnují mnozí další filosofové, např. Ayer, Beran, Dewey, Diamondová, Glombíček.

(*Les points principaux de ma position philosophique*, 1984): „Ovládnutí jazyka začíná propojením jistých výrazů s pozorováními, která sdílejí lidé, kteří už tyto výrazy používají.“ (QUINE, 2006, s. 177) Takto s největší pravděpodobností osvojování jazyka zpočátku vypadá, později se tato „společenská dovednost“ může rozvíjet rozličnými způsoby.

2.2.1.3.1 Relativita překladu

Quine se hlásí k pragmatismu Johna Deweye (on sám používá výraz „naturalismus“¹⁷) a zásadně odmítá nomenklaturistický pohled na jazyk. Znalost sémantiky určitého slova považuje za znalost způsobu, jakým se toto slovo používá (ibid., s. 50). Výraz podle jeho názoru referuje k nějakému předmětu, v ideálním případě ke konkrétnímu viditelnému předmětu. Člověk se tak může naučit neznámému jazyku převážně pomocí ostenze. Přímou ostenzí, pokud je ukázáno na určitý bod a „termín, který je ostenzivně vysvětlován, je pravdivý o něčem, co tento ukazovaný bod obsahuje“ (ibid., s. 59). Zprostředkovanou ostenzí v případě, že popisovaný objekt neobsahuje ukázaný bod, ale nějakým způsobem s ním souvisí. „Dochází k ní, když chceme ukázat, že máme benzin, a místo na benzin ukážeme na ukazatel obsahu nádrže.“ (ibid., s. 60)

Jak jsme naznačili výše, Quine zavádí do filosofie pojem „radikálního překladu“. K takovému překladu teoreticky přistupuje překladatel, který se setkává s dosud neznámým jazykem, pro nějž zatím neexistuje žádný překladový slovník. V takové situaci překladatel nejdříve pozoruje domorodce a naslouchá jejich slovům, poté zkusí vyslovit zachycený výraz, např. „gavagai“, v situaci, ve které jej běžně užívají domorodci, např. vidí-li králíka. V případě, že budou jeho pokusy o užití slova verifikovány ze strany domorodých uživatelů jazyka, uvěří, že daný výraz pochopil správně. Tato metoda ovšem překladatele nedovede k jednoznačnému závěru, co přesně slovo „gavagai“ znamená, může totiž označovat jak celého králíka, tak neoddělenou část králíka či nějaký stav králíka. „Jediným rozdílem mezi králíky, neoddělenými částmi králíků a stavy králíků je jejich individualizace.“ (ibid., s. 53) Ta část skutečnosti (prostoru a času), již tvoří králíci, odpovídá části skutečnosti tvořené neoddělenými částmi králíků či jejich stavy. Jedná se stále o touž část světa. „Jediným rozdílem je to, jak ji rozporcujeme.“ (ibid., s. 53)

---

¹⁷ Viz např. esej *Ontologická relativita* (QUINE, 1998).

V důsledku výše řečeného bude překlad z neznámého jazyka do našeho nutně neurčitý. Je možné představit si vícero různých, vzájemně neslučitelných překladových příruček sestavených několika nespolutracujícími překladateli, z nichž každá jako celek bude odpovídat verbálnímu chování domorodců. V takovém případě nebudeme schopni určit, která z příruček překládá lépe než ostatní, všechny budou stejně správné. Jak je možné smířit se s takovýmto relativismem? Musíme přestat brát v úvahu referenci slov ke králíkům, jejich částem a stavům? Nikoli, pro Quina neztrácí pojem reference na důležitosti, považuje ovšem za nutné vymezit jeho používání vždy vůči nějakému vztažnému rámci, nějaké struktuře (stejně jako nemůžeme udat polohu nějakého bodu v prostoru, dokud nezvolíme soustavu souřadnic, v níž tuto polohu udáváme). Problém nevymezitelnosti reference znamená, že „reference je nesmysl, není-li vztažena k souřadnicovému systému. A v tomto principu relativity spočívá vyřešení naší potíže.“ (ibid., s. 67)

Překladatelé tedy získají tolik překladových příruček domorodého jazyka, kolika „rozporcování“ skutečnosti se budou ochotni dopustit. Se zamítnutím logického atomismu jsme přistoupili na pohled, jenž nevidí svět rozdělený na jednotliviny, z toho vyplývá, že jej strukturujeme teprve my sami svým jazykem. Překladatel bude vždy převádět výrazy domorodého jazyka na výrazy své mateřštiny pod vlivem svých vlastních pojmových schémat, jedná se o jev známý jako „jazyková interference“. Ve výsledku každý může do překladu promítnout individuální logické uspořádání, princip relativity zajistí jakémukoli koherentnímu schématu legitimitu.

2.2.1.3.2 Spojitost významu a přesvědčení

Problematice překladu se rovněž věnuje Donald Davidson. V eseji *O samotné myšlence pojmového schématu*¹⁸ (*On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, 1974) zdůrazňuje, že překládáme-li něčí řeč, zároveň mluvčímu připisujeme určitá přesvědčení, přání či úmysly, které z jeho slov vyplývají. „Nemůže být pochyb o tom, že vztah mezi schopností překládat něčí jazyk a schopností popisovat jeho postoje je velmi úzký.“ (DAVIDSON, 1998, s. 112)

Aplikujme nyní tuto teorii na Quinův myšlenkový experiment s překládáním neznámého domorodého jazyka. Když překladatel uvidí domorodce ukazovat na králíka

---

¹⁸ Davidsonovu pohledu na dualismus schématu a obsahu se budeme podrobněji věnovat v kapitole 3.1.1 Možnosti světatvorby.

a pronášet přitom slovo „gavagai“, předpokládá, že se domorodec domnívá, že vidí králíka. Jeho hypotéza „gavagai rovná se králík“ tedy spočívá nejen v domnění, že vyřčená slova k něčemu referují, ale také v očekávání, že domorodec verbalizuje své přesvědčení a že se nedopouští lži. Mohl by se ovšem mýlit, tak jako každý člověk. Kdyby překladatel zaznamenal odchylku v užívání slova „gavagai“ oproti standardu, mohl by ji vyloučit jako chybu za předpokladu nízké frekvence takové odchylky. Davidson odkazuje na „princip vstřícnosti“ („principle of charity“), bez kterého bychom jen těžko konstruovali teorii překladu na základě pozorování. „Vstřícnost nám je vnucena; ať se nám to líbí nebo ne, chceme-li ostatním porozumět, musíme mít za to, že se ve většině věcí nemýlí.“ (ibid., s. 124) Pokud by se však situace, v nichž domorodí mluvčí používají slovo „gavagai“, příliš lišily od kontextů použití našeho slova „králík“, pak by bylo nanejvýš matoucí setrvat u překladu tohoto výrazu jakožto „králík“. Souhlasíme s názorem Rortyho, „že dvě skupiny nemluví o týchž věcech, mluví-li o nich příliš odlišně – jsou-li v nich těmito věcmi vzbuzována hluboce odlišná přesvědčení a přání“ (RORTY, 1998, s. 162). Z toho vyplývá potřeba v případě výrazné odchylky upravit buďto význam překládaného výrazu, anebo přesvědčení, jež připisujeme mluvčím.

2.2.1.3.3 Pravidla jazykového chování

Na začátku kapitoly 2.2.1.3 jsme přijali názor, že jazyk je společenský jev. Aby mohl fungovat v sociálním prostředí, musí se řídit nějakými intersubjektivními pravidly. Používání jazyka bez jakýchkoli zákonitostí je nejen absurdní, ale do důsledku nepředstavitelné. Pokud by někdo produkoval jazykové znaky zcela nahodile, mohla by jeho činnost sice připomínat řeč, nemohli bychom však hovořit o žádném systému, a tudíž o žádném jazyce. Jakkoli složitý, či dokonce zašifrovaný jazyk (přirozený stejně tak jako umělý) musí být srozumitelný svým uživatelům.

Toto stanovisko podporuje Searlův argument „čínského pokoje“ („Chinese room“), který se snaží ukázat, že k porozumění jazyku nestačí mít program generující správné reakce na jazykové podněty na základě formálních pravidel daného jazyka. Souhlasíme s tímto argumentem už proto, že považujeme za krajně obtížné, ne-li nemožné explikovat veškerá pravidla konkrétního přirozeného jazyka. Gramatiky ani jiné příručky nezachycují všechny možnosti zacházení s daným jazykem. Živý přirozený jazyk je totiž progresivní systém schopný generovat teoreticky neomezené množství konkrétních vět,

jež není možné nikdy kompletně zmapovat. Další tezi na podporu Searlova tvrzení si vypůjčíme od Wittgensteina. Ve *Filosofických zkoumáních* představuje myšlenkový experiment: dva příslušníci národa, kterému jsou hry neznámé, sedí u šachovnice a dělají přesně to, co bychom jako vnější pozorovatelé označili za hraní šachu. Je však možné, že ve skutečnosti tato dvojice provádí zcela jinou činnost, např. řev a dupání, která byla podle určitých pravidel převedena na šachovou partii. Wittgenstein se ptá: „Byli bychom pak ještě nakloněni říci, že hrají určitou hru? A s jakou oprávněností by to mohlo být řečeno?“ (WITTGENSTEIN, 1993a, s. 102) Otázka, zda vykazovat navenek známky určitého pravidelného chování a skutečně se podle jistých pravidel řídit znamená totéž, či nikoli, by byla tématem k delší diskusi, na kterou zde však není dostatek prostoru.

Wittgenstein se obecně o jazykových zákonitostech vyjadřuje následovně: „O způsobu použití slova jsem řekl, že toto použití není všude ohraničeno pravidly.“ (ibid., s. 54) Některá z pravidel jazykového chování nejsou uživatelům jazyka dána explicitně. Jak podotýká Peregrin, jsou víceméně implicitní. Navíc se nejedná o soubor žádných příkazů (jak jsme poznamenali výše, řeč je nekonečně variabilní), spíše o jistá omezení. Jejich porušení není trestáno jinak, než projevy nesouhlasu ostatních mluvčích, může vést ovšem až k penalizaci, nebo dokonce ostrakizaci toho, kdo se proti těmto nepsaným pravidlům prohřešil. (PEREGRIN, 2011, s. 28–29) Peregrin se shoduje s Wittgensteinem v tom, že si jazyková pravidla nesmíme představovat jako povely, které by určovaly, jak se v které komunikační situaci zachovat, jedná se spíše o doporučení a usměrnění.

Určité pravidlo je tu jako nějaký ukazatel cesty. – Neponechává žádné místo pro pochybnost o tom, jakou cestou mám jít? [...] Mohu tedy říci, že ukazatel ponechává přece jen určitou možnost pochybnosti. Nebo spíš: někdy ponechává možnost pochybnosti, někdy ne. A to pak už není žádná filosofická věta, nýbrž věta zkušenostní. (WITTGENSTEIN, 1993a, s. 55)

Zde se dostáváme k lidské zkušenosti jakožto zdroji poznání. Přejděme nyní k otázce s poznáním úzce související, a sice k otázce pravdivostních hodnot.

2.2.2 Pravdivostní hodnota

Pojem pravdy neodmyslitelně patří k problematice významu. Různí filosofové s ním ovšem zacházejí různě; pro některé představuje hledání podmínek pravdivosti výrazů zásadní cíl, pro jiné není pravdivost vůbec podstatná, může být dokonce zavádějící,

a proto by měla být nahrazena jiným pojmem (např. „správností“¹⁹ nebo „podmínkami naplnění“²⁰).

Korespondenční teorie pravdy (o níž jsme se zmínili již v kapitole 1.2.2 První fáze obratu k jazyku) vychází z myšlenky reprezentace, kterou jsme chtěli zahrnout, abychom se vyhnuli obtížím při definování reprezentovaného předmětu.²¹ Můžeme skutečně celou korespondenční teorii nechat stranou? V tomto okamžiku bychom si měli uvědomit zásadní věc: pravdivostní hodnota se nikdy nevztahuje k samostatnému výrazu, nýbrž jediné k tvrzení (např. větě „Kočka je savec.“ nebo matematickému vyjádření „ $1 + 1 = 2$ “). Zmínili jsme se o významech výrazů, které nám nevyhovuje považovat za nezávislé (materiální, psychické či abstraktní) entity, pročez jsme se odvrátili od pojmu reprezentace a začali jsme hledat vhodnou náhradu. Doposud jsme se však nevěnovali problematice významu tvrzení (oznamovacím větám a jejich ekvivalentům). Dokud neprozkoumáme také tuto oblast, nemůžeme se zbavit korespondenční teorie pravdy jako takové.

2.2.2.1 Pravdivostní hodnota věty

Náš výzkum pravdivosti začíná u „otce analytické filosofie“, Frege. Ve výše citovaném eseji *O smyslu a významu* pouze nepřidává ke své teorii znaku další prvek – pravdivostní hodnotu, nýbrž ji přímo označuje za význam vět. Nedostáváme se zde o úroveň výše oproti významům jmen, jak bychom mohli odvodit z analogie se syntaxí (věta se skládá ze slov, tedy význam věty se bude skládat z významů slov), namísto toho máme před sebou speciální případ jmen. „Každou oznamovací větu, v níž záleží na významu slov, je tedy třeba chápat jako vlastní jméno, a její význam, pokud existuje, je buďto pravdivost, nebo nepravdivost.“ (FREGE, 2011, s. 25) Podtrhněme skutečnost, že Frege pracuje výhradně s dvojicí pravda – nepravda, na rozdíl od některých matematicko-logických teorií žádnou jinou variantu (např. „nutně pravda“) nepřipouští.

Frege zdůrazňuje, že rozhodnutí, má-li daná věta význam, závisí na skutečnosti, zda význam mají jména, kterými je tvořena. Pravdivostní hodnotu lze určovat pouze u vět obsahujících výrazy, jimž odpovídá nějaký význam, tedy nějaký objekt ve světě (např. jména pohádkových či literárních postav k takovým objektům řazena nejsou, věty vyjadřující se o postavách jako Kocour v botách nebo Odysseus jsou tedy bez významu,

---

¹⁹ S tímto pojmem operují např. Peregrin či Goodman.

²⁰ Tento termín zavádí Searle.

²¹ Viz kapitolu 2.1.2 Problém reprezentace.

ačkoli obsahují určitou myšlenku). Dojdeme-li k závěru, že věta význam má, zbývá určit, zda se jedná o větu pravdivou, nebo nepravdivou, což ovšem vyžaduje znalost předmětného světa.²²

S principy téže korespondenční teorie pracuje Wittgenstein ve svém raném díle. V *Traktátu logicko-filosofickém* uvádí shodnou myšlenku: „Abychom poznali, zda je obraz pravdivý či nepravdivý, musíme jej porovnat se skutečností.“ (WITTGENSTEIN, 1993b, s. 25) Samotná možnost korespondence mezi tvrzením a světem představuje pro oba filosofy předpoklad pro určování pravdivostní hodnoty. „Věta může být pravdivá či nepravdivá jen proto, že je obrazem skutečnosti.“ (ibid., s. 55)

2.2.2.2 Pravdy analytické a syntetické

Zastánci korespondenční teorie pravdy musejí uznat, že význam všech smysluplných výroků nemůžeme přímo vidět ve světě, a nelze tudíž o jejich pravdivosti rozhodnout pouze na základě pozorování. Tento problém je řešen rozdělením pravd na analytické a syntetické. Ke každému z obou druhů pravdy máme přístup jiným způsobem. Věty syntetické (empirické/pozorovací) jsme schopni verifikovat na základě porovnání se smyslově vnímatelnou skutečností. Podle atomistického přístupu, který navrhuje např. Wittgenstein v traktátu, můžeme ověřit pravdivost tvrzení „Tato kočka je černá.“ tak, že určíme pravdivost aplikace pojmu „kočka“ a pravdivost aplikace pojmu „černý“ na daný objekt popisu. Pokud vyhodnotíme oba fakty jako pravdivé (pokud zvíře, na něž ukazujeme, je kočka a zároveň je černé), můžeme prohlásit celé tvrzení za pravdivé. Naproti tomu věty analytické získávají pravdivostní hodnotu výhradně na základě jazykových pravidel, tedy vzájemných vztahů mezi výrazy. Carnap v *Logické syntaxi jazyka* (*Logische Syntax der Sprache*, 1934) poznamenává: „Analytická věta nemluví přece ve vlastním smyslu ‚o‘ něčem jako věta empirická, neboť je obsahově prázdná.“ (CARNAP, 2006, s. 49) Analytické pravdy se nezakládají na empirických faktech, nemají žádný věcný obsah, nýbrž jsou dány jakožto axiomy teorie.

S touto koncepcí zásadně nesouhlasí Quine (jak jsme již poznamenali výše²³). Ve svém eseji *Dvě dogmata empirismu* se pokouší vyvrátit dva zásadní předpoklady empirického přístupu:

---

²² Zde připomínáme Fregův apel, aby pojem „předmět“ byl chápán ve svém nejširším rozsahu (FREGE, 2011, s. 18).

²³ Viz kapitolu 1.2.3 Druhá fáze obratu k jazyku.

[...] jedním je víra v jakousi hlubokou propast mezi pravdami *analytickými*, zakládajícími se na významu nezávisle na skutečnosti a pravdami *syntetickými*, spočívajícími na skutečnosti. Druhým dogmatem je *redukcionismus*, tj. víra, že každý smysluplný výrok je ekvivalentní určitému logickému konstruktivnímu složenému z termínů, které se vztahují k bezprostřední zkušenosti. (QUINE, 1995, s. 79)

Pátrá po kritériích, jež by neproblematicky oddělila analytické výroky od syntetických, ale nenalézá je a nakonec zpochybňuje samotný pojem „analytický“ a dochází k následujícímu závěru: „Je zřejmé, že pravda obecně závisí jak na jazyce, tak na mimojazykových skutečnostech.“ (ibid., s. 92) V praxi ovšem není možné mezi těmito dvěma typy závislosti vytyčit jasnou hranici, a proto musíme odolat „pokušení předpokládat, že pravda výroku je nějak analyzovatelná na jazykové a faktuelní komponenty“ (ibid., s. 92).

Quine odmítá radikální redukcionismus, který se zakládá na představě přímého referování, přičemž jednoduchý výrok referuje ke zkušenosti se světem. Složitější výroky lze vždy rozložit na výroky jednoduché a jejich prostřednictvím je empiricky verifikovat. Podle Quinova názoru by neměl být zkoumaný výrok izolován a posuzován nezávisle na výroci ostatních. Lidské znalosti světa pojímá jakožto síť vzájemně propojených přesvědčení – objeví-li se nová zkušenost, nedojde ke změně jediného přesvědčení, pozmění se celá soustava takovým způsobem, aby si nová a starší přesvědčení navzájem neodporovala. Navrhuje tedy, aby výroky byly vnímány „jako kolektiv“ (ibid., s. 95). Atomistický pohled, podle něž nese význam jednotlivý termín, popřípadě fregovské rozšíření, které připisuje tuto funkci výroku, nahrazuje Quine holismem: „Jednotkou empirického významu je pro mě věda jakožto celek.“ (ibid., s. 96)

Hilary Putnam v článku *Analytické a syntetické (The analytic and the synthetic, 1962)* reaguje na Quinovy námitky proti již tradičnímu dělení výroků na analytické a syntetické a pokouší se je vyvrátit. Quinem popírané rozhraní podle Putnama rozhodně existuje, je ovšem tak triviální, že jeho přehnané zdůrazňování může být pro filosofa větší chybou než jeho ignorování (PUTNAM, 1995, s. 120). Absence explicitních kritérií, podle nichž by bylo možné přiřadit každý správně utvořený výrok jedné z obou skupin, nepředstavuje pro Putnama žádný problém. Nepřipouští totiž pouze dvě proti sobě stojící třídy výroků, nýbrž rovnou několik tříd, navíc prakticky neohrazených.

Některé výroky v přirozeném jazyce jsou skutečně analytické; jiné mohou být *chápany* jako analytické; další jsou skutečně syntetické; další *mohou být chápany*

jako syntetické; a další výroky patří do ještě jiných kategorií, nebo mohou být chápány jako patřící do jiných kategorií. (ibid., s. 137)

Analytické pravdy jako dané, na zkušenosti nezávislé, a tedy neproměnlivé hájí Putnam proti Quinovu argumentu se sítí přesvědčení. Souhlasí s myšlenkou, že lidské poznání je revidovatelné a že za určitých okolností lze revidovat jakékoli dílčí přesvědčení, upravíme-li vhodně i všechna přesvědčení s ním související. Jak může Putnam i přesto stále věřit v existenci analytických pravd? Důvodem je, že nevnímá analytický výrok jako takový, který by byl platný jednou provždy, ale jako výrok, který je za trvale platný obecně považován. „Je zcela racionální činit ustanovení s důsledkem, že se některých výroků nikdy nemáme vzdát, a tato ustanovení zůstanou ustanoveními s tímto důsledkem i přes fakt, že za určitých okolností se můžeme vzdát těchto ustanovení *samotných*.“ (ibid., s. 132) Dokud trvá sdílená víra v analytičnost daného výroku, je tento výrok analytický. „Zkrátka řečeno, analytické výroky jsou výroky, které všichni přijímáme a pro které neuvádíme důvody.“ (ibid., s. 141)

2.2.2.3 Schéma pravdivého tvrzení

Alfred Tarski se pokusil vytvořit axiomatickou teorii pravdivosti. Pro pravdivá tvrzení zavádí tzv. T-schéma: x je pravda právě tehdy, když y . Pomocí tohoto schématu můžeme generovat pravdivé věty tak, že za x dosadíme jméno věty (tedy danou větu v uvozovkách) a za y dosadíme větu samotnou. Tím získáme pravdivá tvrzení typu: „Sníh je bílý.“ je pravda právě tehdy, když sníh je bílý. Množina veškerých možných vět utvořených v daném jazyce podle T-schématu určuje rozsah (extenzi) pojmu pravdivosti v tomto jazyce (DAVIDSON, 1998, s. 121). Přirozený jazyk je schopen utvořit nekonečně mnoho takových vět, avšak všechna pravdivá tvrzení se nemohou stát axiomy žádné teorie (těmi může být pouze konečná množina vět). Tarski ovšem přichází na způsob, jak konečný počet axiomů pro svou teorii pravdivosti získat. Použijeme-li pojem „splňování“, jenž odpovídá „denotaci“, můžeme přiřadit výrazům jazyka jejich extenzi (denotát) pomocí několika spočetných principů, přičemž denotátem (oznamovací) věty je její pravdivostní hodnota (PEREGRIN, 1999, s. 147–150). Tarského závěr nápadně připomíná Fregeho teorii významu, jež uvádí, že věta označuje (jako svůj význam) svou pravdivostní hodnotu.

Abychom mohli verifikovat věty typu „Sníh je bílý.“, je potřeba se odvolat na smyslovou zkušenost a všechnu evidenci, kterou nám poskytuje. Podle Davidsonova

názoru je při tom nutné brát v úvahu všechnu možnou smyslovou evidenci existující v současnosti, ale také v minulosti, a dokonce v budoucnosti. Svět sám o sobě ani fakta ani lidská zkušenost nemohou být prostředky verifikace žádné teorie, takovým prostředkem je jediné kompletní celek smyslové evidence (DAVIDSON, 1998, s. 120–121). To nás přivádí k závěru, že nikdy nemůžeme definitivně verifikovat nějaké tvrzení, resp. teorii, neboť budoucí zkušenost je (a vždy bude) potenciálně nevyčerpatelná. Jakkoli skepticky tato myšlenka působí, podporuje koneckonců pouze pohled na princip poznání známý nejen z teorie vědy, ale rovněž z běžného, nevědeckého vnímání lidské zkušenosti: experimenty buďto korespondují s dosavadní evidencí, a tudíž potvrzují stávající teorii, anebo s ní nekorespondují, čímž tuto teorii falsifikují. Podotkněme, že žádný konečný počet vyhovujících případů nepotvrdí teorii absolutně a jednou provždy, pokaždé existuje potenciální možnost nové zkušenosti, jež v budoucnu povede k vyvrácení teorie.

2.2.2.4 Argumenty proti realismu

V předchozí kapitole jsme ukázali, že pro Davidsona představuje pravda zásadní prvek teorie jazyka. Pravda, která se zakládá na korespondenci našich tvrzení a vši dostupné smyslové evidence. Nikoli stav světa (skutečnost sama o sobě, nezkrslená konkrétním úhlem pohledu), ale naše komplexní zkušenost se světem je podkladem pro pravdivost či nepravdivost výroků o světě.

Vzdáme-li se závislosti na pojmu neinterpretované skutečnosti, něčeho vně všech schémat i vědy, nerušíme tím pojem objektivní pravdy – právě naopak. [...] Vzdáme-li se dualismu schématu a světa, nevzdáme se světa, ale znovunastolujeme bezprostřední kontakt s nám blízkými předměty, jejichž příhody činí naše věty a názory pravdivými nebo nepravdivými. (ibid., s. 125)

Myšlenka existence „neinterpretované skutečnosti“, tedy reality ležící mimo nás a naše vědomí a čekající, až ji nějakým způsobem uchopíme, je pro Davidsona něčím, co je potřeba odvrhnout. Stejně tak Rorty odmítá představu, „že zkoumání je záležitostí nalezení povahy něčeho, co leží vně sítě přesvědčení a přání“ (RORTY, 1998, s. 153). Tuto představu bychom mohli nazvat „realismem“.

Rorty, jenž se sám označuje za pragmatistu, vytýká realismu jisté elitářství ve smyslu vyzdvihování privilegovaného úhlu pohledu („kontextu“) na skutečnost. O takovém nedosažitelném pohledu, který by nám ukázal věci tak, jak jsou samy o sobě, bez kontextu, bez zatížení nějakým stanoviskem pozorovatele, nemá smysl uvažovat.

„Pro nás jsou všechny předměty vždy už kontextualizované.“ (ibid., 155) Z pohledu pragmatismu se jednoduše žádné poznání netýká podstaty předmětů, ale vždy jen našich názorů a přesvědčení. Měli bychom si uvědomit, že jelikož nikdy nemáme nezprostředkovaný přístup k realitě, není možné porovnávat tvrzení, resp. přesvědčení s vnějším světem, což je ovšem podstatou korespondenční teorie pravdy. „[...] pragmatista uznává vztahy opodstatnění, které spojují jednotlivá přesvědčení a přání, a vztahy příčinnosti, které spojují tato přesvědčení a přání s jinými prvky vesmíru, ale žádné vztahy reprezentace.“ (ibid., s. 154) Můžeme jen „přepřádat“ síť svých přesvědčení (provádět „rekontextualizaci“), nemůžeme se dobrat žádné absolutní, nezávislé pravdy.

Rorty neváhá odmítnout korespondenční teorii, neboť je přesvědčen, že tím nemůže ztratit nic užitečného. Zmizí pouze idea reprezentace jako základního kritéria pro určování pravdivostní hodnoty tvrzení. „Všimněte si totiž, že jediným důsledkem toho, když se vzdáme chápání pravdy jako přesnosti reprezentace nebo jako korespondence s tím, jak věci samy od sebe jsou, je, že my pragmatisté nemůžeme dělit kulturu na části, které tuto úlohu plní dobře, a na ty, které ne.“ (ibid., s. 170)

Putnam sice souhlasí s Rortyho předpokladem, že našemu poznání není zpřístupněna žádná „nekonceptualizovaná“ skutečnost, jeho závěry ovšem považuje za příliš radikální. Svět kolem sebe jsme schopni uchopit (pojmout do svého myšlení) pouze pomocí jazyka, „z toho ale neplyne, že by jazyk a myšlení nepopisovaly něco mimo sebe“ (PUTNAM, 1998., s. 177). Principiální nemožnost nahlédnout jazyk zvnějšku, z nějakého mimojazykového stanoviska není pro Putnama důvodem označit samu tuto myšlenku za nesmyslnou. Ve filosofii může dobře fungovat jako model (podobně jako perpetuum mobile ve fyzice) (ibid., s. 179–180).

Putnam zdůrazňuje rozdíl mezi nezávislostí reality a závislostí faktů na jazyce. „Kdyby se nevyvinuli uživatelé jazyka, svět by existoval stejně, ale neexistovaly by žádné pravdy.“ (ibid., s. 183) Pravdivé nebo nepravdivé mohou být výroky, nikoli skutečnost sama, ačkoli pravdivostní hodnota výroků svým způsobem na mimojazykové skutečnosti závisí.

2.2.2.5 Vztah významu a pravdivosti

Lze si docela dobře představit, že významy jsou záležitostí jazyka, jazykových praktik mluvčích a s reálným fyzickým světem přímo nesouvisí (ačkoli s ním jistě souvisí nepřímo, má-li nějaký smysl otázka „O čem mluvíme?“ vedle otázky „Jakým způsobem

mluvíme?“). Naproti tomu pravdivost podle všeho vyžaduje zapojení nejazykové reality. Zkušenost s touto realitou nám poskytuje evidenci sloužící jako podklad pro určování pravdivostní hodnoty tvrzení. K tomu nám vždy nestačí formální logika s inferenčními pravidly, její pomocí určíme správnost úsudku, nikoli platnost každého jednotlivého tvrzení. Na základě gramatických pravidel jsme schopni rozhodnout, zda je výrok správně utvořen, avšak pouze srovnáním se stavem světa nebo s naší zkušeností s možnými stavy světa lze určitému typu výroků přidělit pravdivostní hodnotu. Pokud bychom se drželi dělení výroků na analytické a syntetické (uznávané v klasické analytické filosofii), takový typ výroků bychom nazvaly syntetickými.

Pokud chápeme pravdivostní hodnotu jako význam, popř. denotát věty, uznáváme nerozlučné spojení mezi pojmem pravdy a pojmem významu. Jestliže ale významem věty rozumíme něco jiného, není nijak problematické chápat pojem pravdivosti jako druhotný, ačkoli zbavit se jej zcela by stálo větší úsilí, než se může na první pohled zdát.

Pro Quinovu teorii radikálního překladu i pro Davidsonovu teorii interpretace (obě řeší přiřazení významu nějakému tvrzení mluvčího) je pravdivost zásadní hodnotou. Považují totiž za podstatné rozpoznat, která tvrzení mluvčí pokládá za pravdivá a která nikoli. Jedině, když překladatel pozná, zda domorodý uživatel jazyka souhlasí s jeho užitím překládaného výrazu, či nikoli, je vůbec možné vytvořit překladovou příručku. Davidson o interpretaci prohlašuje: „Jde o proces konstruování životaschopné teorie přesvědčení a významu z toho, které věty jsou brány za pravdivé.“ (DAVIDSON, 1998, s. 123) Oproti korespondenční teorii pravdivosti je brán zřetel na subjektivitu – nehraje roli, co pravdivé „je“, ale co je za pravdivé „považováno“.

Úzký vztah mezi pravdivostí a správností užití určitého tvrzení v komunikační situaci zdůrazňuje Peregrin: „Říkáme-li totiž, že věta nějakého jazyka znamená třeba to, že prší, pak tím říkáme, že je v důsledku pravidel, kterými se tento jazyk řídí, tuto větu *správně* tvrdit právě tehdy, když prší (v tom smyslu, že je tato věta právě za těchto okolností *pravdivá*).“ (PEREGRIN, 2003, s. 77) Pojem pravdivosti zde chápe jako ekvivalent správnosti.²⁴ Tento pojem zachovává i přesto, že navrhuje upustit od korespondenční teorie, která filosofy nutí vytvářet abstraktní entity, jako jsou např. fakty. „A proč říkat, že věta koresponduje s faktem, když přirozené je říci, že je prostě za dané situace pravdivá?“ (ibid., s. 136)

---

²⁴ Jiní filosofové, např. Michael Dummett, pojem pravdivosti teprve odvozují ze správnosti, již považují za základní.

Některé teorie významu pojem pravdy opouštějí, někdy to ovšem činí jen proto, aby se k němu oklikou opět vrátily. Nebudeme se zde věnovat dekonstrukci, jež se vzdala mimojazykové skutečnosti a zabývá se ve výsledku zkoumáním vztahů znaků vůči sobě samým. Na tomto místě pouze připomeneme teorii řečových aktů zpočátku rozdělující výroky na pravdivé či nepravdivé konstativy a úspěšné či neúspěšné performativy. Austin postupně dochází k přesvědčení, že každá věta je mluvčím vyřčena s nějakým záměrem, přičemž může tento záměr naplnit, nebo může ve své úloze selhat. V otázce komunikace je tedy dána přednost pojmu úspěšnosti před pravdivostí. John Searle rozvíjí Austinovy myšlenky a zabývá se mimo jiné vztahem výpovědí k fikci a literatuře obecně. V eseji *Logický status fikčního diskursu* (*The Logical Status of Fictional Discourse*, 1975) zakládá svou teorii fikce na pojmu reference. Řečové akty obsahující vlastní jména či jiné „referující výrazy“ podle jeho mínění referují k objektům reálného světa nebo, pokud se jedná o fikční diskurs, referenci „předstírají“. „Jednou z podmínek úspěšné realizace řečového aktu referování je existence předmětu.“ (SEARLE, 2007, s. 67) Jako bychom se vrátili k Fregově myšlence existence významu (*Bedeutung*) výrazu na základě existence reálného objektu, podle níž jména jako Odysseus význam postrádají, pouze s tím rozdílem, že v Searlově pojetí chybějící význam předstírají. Pro teorii literatury je podstatný Searlův závěr: „Tím, že předstíraně referuje k lidem a líčí, co se jim přihodilo, autor vytváří fikční postavy a události.“ (ibid., s. 68) Z výše uvedeného je patrné, že ani teorie řečových aktů, zaměřená spíše pragmaticky, se neobejde bez pojmu reference (která se nemůže nikdy zcela vzdát otázky pravdivosti).

Naopak Goodman považuje pravdivost za irelevantní vlastnost výroků či obrazů. Jelikož jeho východisko představuje pluralita světů, z nichž žádný není absolutně primární (jeden svět může být primární pouze relativně vůči jinému), neexistuje v jeho teorii místo pro srovnávání tvrzení (či zobrazení) s realitou, k níž by referovalo. Goodman tvrdí, že „pravdu nelze definovat či testovat podle kritéria shody se ‚světem‘ (určitým, konkrétním), neboť nejenže pro různé světy platí různé pravdy, ale povaha shody mezi verzí a světem, z něhož byla vydělena, je také pravidelně mlhavá“²⁵ (GOODMAN: 1996, s. 28). Problematiku pravdivosti v rámci teorie stětatvorby nadto komplikuje mnohost způsobů utvoření nové verze světa. Verbální prostředky mohou mít doslovný význam, ale rovněž význam metaforický, mohou odkazovat k individuům, vlastnostem a vztahům, jež nebyly slovně vůbec zmíněny. Stejnou roli jako jazyk hraje při světátvorbě také

---

²⁵ Více ke vzájemnému vztahu různých verzí světa viz v kapitole 3.1.2.2 Svět z jazyka?

ostenze. Nonverbální verze, např. obrazy, předvádějí, něco zjevují, ale nutně nedenotují. Goodman považuje za vhodnější mluvit ne o pravdivosti, ale o „relevanci“, „patřičnosti“ („fit“) či „správnosti“ („rightness“) (ibid., s. 30).

3. Svět jako jazykový konstrukt

V této práci se již od prvních stran zabýváme vztahem jazyka a světa. Neklademe si za cíl poznat, jaký ten vztah skutečně je, ale chceme popsat, jak jej chápeme a jak bychom jej mohli chápat. Zůstává otázkou, zda je nějaké konečné poznání vůbec možné, my se kloníme k názoru, že nikoli. To by ovšem nemělo vést ke skepsi, ale naopak podnítit naše zkoumání, neboť proces poznávání je možná v mnohém přínosnější, a tudíž důležitější než výsledné poznání. Rádi bychom nastínili takovou koncepci vzájemné relace mezi přirozeným jazykem a nejazykovou skutečností, skrze niž bychom mohli docílit porozumění nejen řečovým praktikám, nýbrž i způsobu, jakým chápeme existenci jednotlivin, vlastností a vztahů tvořících naši každodenní realitu.

Obvykle ani nepřemýšlíme nad tím, jestli je svět takový, jak o něm mluvíme. Pokud se ovšem zamyslíme, pokud jsme např. konfrontováni s nepředvídatelným stanoviskem někoho druhého nebo máme za úkol vysvětlit někomu neznalému smysl námi běžně užívaného slova či fráze, můžeme začít pochybovat o existenci věcí, které jsme považovali za dané. Proč některé národy rozlišují jiné společenské vztahy než my? Proč některé kultury neznají více než dvě barvy? Proč někdo neuznává fyzikální teorii strun? Můžeme se setkat s nejrůznějšími názory na svět – nebo jakoukoli jeho část – odlišnými od našich přesvědčení a nejlepší reakce na takovou situaci podle našeho mínění nebude jejich odmítnutí, ale zamyšlení zahrnující reflexi našich vlastních pojmů. V mnoha případech dochází k nedorozumění, protože lidé tytéž skutečnosti pojmenovávají různě (a to i v rámci jediného jazyka). Jedná se však vážně o „tytéž skutečnosti“? Na tuto otázku není snadné najít odpověď. V předchozí kapitole jsme se věnovali problematice označování. Řekli jsme, že jazykové výrazy jakožto prvky symbolického systému něco označují. To „něco“ nazýváme „významem“, definovat ho však nelze jen jedním způsobem (vzpomeňme na pojetí významu jako objektu, jako funkce, jako způsobu chování...). Ve filosofii nalezneme mnoho modelů významu, některé pracují se skutečností nezávislou na našich pojmech, jiné nikoli. Odmítli jsme korespondenční teorii, jak ji chápali raní analytičtí filosofové²⁶, tedy představu výrazů kopírujících realitu podobně, jako ji napodobuje obraz²⁷. Ovšem korespondence jazyka s mimojazykovou skutečností se nám nepodařilo zbavit úplně, zvláště když jsme

---

²⁶ Carnap, Russell, Wittgenstein ve svém traktátu aj.

²⁷ Ani obrazy nekopírují realitu, ale zachovávají toto přirovnání s ohledem na tradici (objevuje se např. ve Wittgensteinově traktátu).

pracovali s pojmem pravdy. Zřejmě zde existuje jakási závislost a naším úkolem bude prozkoumat, zda se jedná o závislost jednostrannou, nebo vzájemnou.

Připomeňme nyní naši tezi zmiňovanou již v první kapitole: Jazyk neslouží jako nástroj deskripce, nýbrž jako nástroj světatorby. Zastáváme názor, že jazyk pouze pasivně nepopisuje svět, pouze neodkazuje k nezávisle existujícím věcem, ale aktivně se podílí na rozvrhování, formování, či dokonce vytváření světa, v němž žijeme. V následujících podkapitolách budeme toto stanovisko obhajovat, pokusíme se jej blíže objasnit a uvedeme několik teorií na jeho podporu.

3.1 Aktivní role jazyka

V kapitole 2. Jazyk jako nástroj tvorby významu jsme ukázali, jaká je z pohledu sémiotiků a filosofů role jazyka při vzniku významu. V mnoha teoretických pojetích je význam vytvářen jazykovými prostředky, není jimi jen přenášen nebo zviditelňován. Přiklonili jsme se k názoru, že význam dávají výrazům teprve naše komunikační praktiky a jejich konvencionální pravidla. Poukázali jsme na to, že bez jazyka by neexistovaly pravdy a zřejmě ani samo pojmové myšlení.

Dotkli jsme se rovněž tématu řečových aktů. Podle Austinovy teorie jsou lidé prostřednictvím pronesení určitého druhu vět schopni vykonávat něco více než jen vyslovovat dané věty, jsou schopni měnit svět. Vyřčením jediného slova „ano“ za správných okolností může vzniknout právní vztah mezi dvěma osobami, které se tímto stávají manžely (AUSTIN, 2000, s. 22). Není však nutné brát příklady z oblasti oficiálních konvencí, stačí si představit, jak silné emoce (překvapení, strach, smutek...) lze v člověku vyvolat pouhým slovem. Teorie řečových aktů se nachází na pomezí lingvistické a filosofické sémantiky, vztahuje se na jedné straně ke komunikačním modelům, na straně druhé k teoriím významu a obecné filosofii jazyka.

Řečové akty jsou jedním z mnoha pramat, skrze něž můžeme nahlížet aktivní roli jazyka při interakci se světem. Níže se budeme věnovat některým dalším přístupům, jejichž předmětem budou způsoby uchopování skutečnosti a problematika jazykových konstruktů.

3.1.1 Možnosti světatvorby

3.1.1.1 Umění a věda

Aniž bychom chtěli dospět k nějaké definici, zamysleme se na okamžik nad vlastnostmi a funkcemi umění. Nejjednodušeji bychom mohli umění popsat jako kreativní činnost, tedy proces, při němž se něco vytváří (ať už hmotný objekt, pohyb, tón nebo naopak ticho). Umělec tvoří svou verzi světa. Některé z těchto verzí se podobají skutečnosti, jak ji smyslově vnímáme, takové nazýváme realistickými. Některé verze se naproti tomu od naší každodenní zkušenosti velmi odlišují. Přestože existuje nespočet teorií umění, intuitivně se shodneme na tom, že umění je tvůrčím aktem, jímž vzniká cosi, co by jinak (bez lidského přičinění) nikdy nevzniklo.

Nyní se stejným způsobem zamysleme nad vědou. Věda obecně zkoumá, to znamená, odhaluje skutečnosti, zákonitosti, pravidelnosti. Primitivní představa je taková, že objevuje a popisuje něco existujícího nezávisle na tom, zda o existenci toho někdo ví či nikoli.

Exaktní věda bývá nezdánlivě stavěna do protikladu k umění na základě intuitivního vnímání rozdílu mezi konstrukcí něčeho umělého a poznáním něčeho skutečného. Paralelně bývá v rámci vědy vnímána opozice mezi humanitními a přírodními obory. Obdobnou distinkci nalezneme dokonce i na poli filosofie, a sice rozlišení mezi analytickou a konverzační filosofií.²⁸ Obě zdánlivě protikladné skupiny (můžeme je označit pracovními názvy „tvůrčí“ a „odkrývací“) používají sice odlišné metody, jejich základní principy se ovšem liší méně, než je na první pohled zřejmé. Je potřeba si uvědomit, že vědecký výklad světa je ve své podstatě konstrukcí zrovna tak jako umělecké dílo. „Vědec, který předpokládá, že se cílevědomě věnuje hledání pravdy, klame sám sebe. [...] Stejnou měrou zákony vyhlašuje, jako je objevuje, stejnou měrou struktury rozvrhuje, jako je vymezuje a odkrývá.“ (GOODMAN, 1996, s. 29) Žádná z vědeckých teorií není jediná možná, jak se můžeme přesvědčit pohledem do historie, jež nám ukáže celou plejádu vysvětlení týchž problémů, jedno postupně nahrazující druhé. Objasnění fungování vědeckého bádání nám může přinést filosofie vědy, k níž velkým dílem přispěli Karl Popper, Thomas S. Kuhn, Norwood R. Hanson a řada dalších. Důležitý argument pro to, abychom na vědecké poznání nahlíželi jako na konstrukt, uvádí Peregrin v eseji *Filosofie jako analýza jazyka a významu* (2003), v němž konstatuje, „že náš svět samozřejmě nemůžeme popisovat jinak než prostřednictvím jazyka,

---

²⁸ Viz kapitolu 1.2.1 Analytická a konverzační filosofie.

a jakmile ho tedy teoreticky uchopíme, je ‚artikulován‘ způsobem, který je determinován jazykovými prostředky“ (PEREGRIN, 2003, s. 46). Jakýkoli výzkum závisí na přístupu zkoumajícího, na jeho pojmech, přesvědčeních a na tom, co je vůbec ochoten přijmout za výsledek svého bádání. Každý vědec – humanitně či přírodovědně zaměřený – by měl tento aspekt své práce reflektovat.

3.1.1.2 Goodmanovy způsoby světatvorby

Goodmanovy *Způsoby světatvorby* přináší přehled několika základních procesů, jimiž lze světy utvářet, popř. modifikovat. Různým formováním materiálu (vše, co máme k dispozici, je vlastně vše, co existuje) vznikají rozličné vztahy mezi verzemi světa – rozdílnost, nebo naopak stejnost; odvozenost jednoho od druhého; reorganizace; deformace aj.

Jednou z možností světatvorby je kompozice. Vnitřní uspořádání prvků, jednotlivých složek tvoří jednu z nejdůležitějších charakteristik každého světa. Kompozici často předchází dekompozice, tedy (v zásadě arbitrární) rozdělení celků na části. Náš jazyk rozvrhuje naši skutečnost, zavádí kategorie, třídy, druhy, rody..., které v jiných jazycích nenajdeme. Goodman uvádí notoricky známý příklad s eskymáckým podrobným rozlišením různých druhů sněhu. Evropan běžně nevnímá rozdíly mezi specifickými podobami sněhu, zatímco Eskymák nemusí vůbec pochopit obecné označení pro sních, přestože fyzicky žijí oba ve stejném světě (GOODMAN, 1996, s. 20).

Aby se dvě verze světa vzájemně lišily, nemusejí nutně obsahovat jiné prvky ani jiné třídění prvků, někdy postačí rozdílná akcentace. „Některé relevantní třídy jednoho světa ani tak nescházejí ve světě druhém, spíš jsou v něm přítomny jako třídy či druhy irelevantní.“ (ibid., s. 22) Různá zaměření na určité prvky mohou měnit náš náhled na svět. Goodman si jako transparentní příklad zvolil umění: karikatura jistě zdůrazňuje velmi odlišné rysy než realistický portrét. Několik obrazů téhož modelu se nikdy nebude shodovat, pokud bude každý namalován v jiném uměleckém stylu nebo zkrátka jiným způsobem (ibid., s. 22).

Další rozdíly spatřuje Goodman v uspořádání („ordering“), jež určuje, co od čeho odvozujeme (derivujeme). Záleží-li rytmus na způsobu členění hudby do taktů, vznikne zcela jiné rytmické schéma na základě různých stupnic (osmitónové, či dvanáctitónové). Obecně měření jakékoli veličiny závisí na měrných jednotkách. Žádný z organizačních principů (ani pro nás zcela přirozený, jako např. měření času na dny, hodiny atd.) nenalezneme ve světě jako takovém, všechny do něho byly implementovány. Skutečnost,

že o způsobu uspořádání světa, v němž žijeme, většinou nepřemýšlíme – jakmile si jej jednou osvojíme, již jej pouze používáme – nám velmi usnadňuje každodenní život. „Skutečně pouze díky vhodnému uspořádání a seskupení dokážeme zvládnout obrovské množství materiálu percepčně či kognitivně.“ (ibid., s. 25)

Pokud porovnávané verze světa neobsahují tytéž prvky, můžeme na jejich vztah nahlížet dvěma komplementárními způsoby. Aspekty vyskytující se v jednom světě můžeme nahlížet jako vyloučené z druhého světa, anebo naopak přidané (doplněné) do světa prvního. Goodman připomíná psychologické výzkumy dokazující, že si lidé dokáží nevšítat velké části skutečnosti, a naopak jsou si schopni doplnit vnímání pouze naznačených rysů v komplexní obraz. „I v rámci toho, co vnímáme a co si pamatujeme, odmítáme jako iluzorní nebo zanedbatelné to, co se nám nehodí do architektury světa, který si budujeme.“ (ibid., s. 26) Pro samotnou percepci jsou tedy značně důležité naše předrozumění a předsudky.

Existují ještě různé možnosti utváření světa, z nichž Goodman jmenuje deformaci a její poddruhy – korekci a zkreslení. Umělci i vědci upravují realitu, aby se zdála z jejich hlediska přijatelná, nebo ji záměrně pokřivují (třeba karikaturista s cílem upozornit na nějakou negativní vlastnost) (ibid., s. 27). Při procesu vzniku nové verze světa se většinou tyto, popř. další způsoby kombinují, nemusí být tedy snadné v jednotlivých případech tento proces popsat. Goodman si neklade za cíl dobrat se jakéhosi teoretického prvopočátku všech realit a jejich verzí, nehledá přístup ke světu samotnému²⁹. Vychází z předpokladu, že ve chvíli, kdy jsme o něm začali uvažovat, už tu nějaký svět byl, a zabývá se výhradně postupy jeho poznávání, uchopování a utváření, označenými souhrnným názvem „světatorba“. „Světatorby, tvoření světů [worldmaking], tak jak je známe, vždy vycházejí ze světů, které jsou již po ruce; tvoření je vlastně přetvářením či znovuvytvářením.“ (ibid., s. 18)

3.1.2 Jazykové konstrukty

Přirozený jazyk – tento stále se vyvíjející, těžko uchopitelný znakový systém – tvoří základ lidské kultury. S jeho pomocí lidé vytvářejí nejrůznější „hry“ (sociální praktiky). Jazyk konstruuje společenské fakty – struktury, normy, hodnoty. My se přikláníme k názoru, že se jazykové konstrukty nenacházejí ve světě vedle objektů nejazykových, lidmi neutvořených. Věříme, že jazyk udává podobu celému světu, v němž žijeme, že jej

---

²⁹ Tomuto pojmu se věnujeme v kapitole 3.2.1 Svět sám o sobě.

v jistém smyslu vytváří. Teze, již chceme obhajovat, tedy zní: „Náš svět je tvořen naším jazykem.“ Zde je podstatné dbát na přivlastňovací zájmeno, o jehož důležitosti pojednáme níže.

3.1.2.1 Nezbytnost subjektu

Otázkou, co je to svět a zda vůbec nějaký svět existuje mimo lidské myšlení a jazyk, se budeme detailně zabývat později.³⁰ Věnujme nyní pozornost světu ve vztahu k subjektu, který jej vnímá, poznává, popisuje, rozvrhuje apod.

Lidé, jakožto rozumové bytosti, se neobejdou bez jazyka. „Nemusíme přijmout žádný určitý jazyk, nějaký ale přijmout musíme [...]“ (PEREGRIN, 2003, s. 109) Spolu s jazykem přijímáme i určitá pravidla (často implicitní) a určité pravdy (axiomy). Jazyk nám zprostředkovává kontakt se skutečností, pomáhá nám zpracovávat empiricky získaná data a dále s nimi pracovat. „Velkou většinu toho, co formuje a informuje náš intelekt, velkou většinu informací, které máme k dispozici, tvoří slova.“ (FLUSSER, 2005, s. 13)

Při detailním pohledu zjistíme, že jednotlivé idiolekty mohou vytvářet různé verze světa, v rámci jediného jazyka by se ovšem individuální verze neměly dramaticky lišit v porovnání s verzemi odlišných jazyků. Antropologové potvrdí, že dvě kultury mohou žít v podstatně různých se světech. Jazykové a kulturní rozdíly (zastáváme-li přesvědčení o původu kultury v jazyce, pak se v zásadě jedná pouze o jazykové rozdíly), přestože jsou někdy nesmírné, nejsou nekonečně bohaté. Flusser při studiu obecné lingvistiky vyzoroval pravidelnosti ve skupinách jazyků rozdělených podle morfologické typologie. Každé skupině přiřadil určité vlastnosti společné všem jazykům stejného typu. Tyto společné atributy způsobují, že typologicky příbuzné jazyky utvářejí svět na základě týchž principů. „Existují totiž v podstatě jen tři typy jazyků: flexivní, aglutinační a izolační. Existují tedy jen tři typy světa, v němž žije lidský intelekt.“ (ibid., s. 35)

Zastáncem pohledu na svět jako na jazykový konstrukt je Peregrin, který se ve svých článcích a knihách³¹ snaží vysvětlit, jak správně interpretovat zdánlivě absurdní tvrzení o světě stvořeném jazykem. V díle *Význam a struktura* z našeho pohledu výstižně objasňuje své stanovisko tvrzením, že „svět je jazykovým konstruktem v tom smyslu a do té míry, do jaké se pro nás skládá z věcí, které bychom jako věci nemuseli

---

³⁰ Viz kapitolu 3.2.1 Svět sám o sobě.

³¹ Např. *Děláme světy jazykem?* (1988), *Doing Worlds with Words* (1995), *Filosofie a jazyk* (2003).

vidět, kdybychom neměli ten jazyk, který máme“ (PEREGRIN, 1999, s. 141). Teprve jazyk vyděluje z celku světa jednotliviny. Srovnajme tento názor s Goodmanovým pojetím světatorby³² a zjistíme, že koresponduje zvláště s kategorizací jednotlivých prvků, z nichž komponujeme své verze světa.

Všimněme si, že ve výše uvedené citaci klade Peregrin důraz na vztah k pozorovateli. Nemluví o světě o sobě, nýbrž o světě „pro nás“. Jazyk, který přijmeme, nám do jisté míry určuje podobu skutečnosti, v níž žijeme, a my z jeho zajetí nemůžeme uniknout. „Můžeme mít slova bez světa, ale nikoli svět beze slov nebo jiných symbolů.“ (GOODMAN, 1996, s. 18) Povšimněme si, jakou gramatickou formu Goodman ve svém tvrzení používá. Podmětem věty není svět, nevyjadřuje tedy nemožnost existence světa, v němž by symboly jednoduše nebyly přítomny. Podmětem, řekněme činitelem, jsme zde „my“ (lidé), což znamená, že rovněž pro Goodmana je primární náš pohled na svět. Netvrdí tedy, že by nemohl existovat svět bez symbolů, nýbrž že lidmi vnímaný svět nemůže symboly neobsahovat. (Jelikož definice symbolu, resp. znaku, se zakládá na předpokladu, že tento znak pro někoho něco znamená, lze si představit svět bez života, v němž nenajdeme jediný symbol – v takovém případě by jej však ani neměl kdo hledat.)

3.1.2.2 Svět z jazyka?

Řekneme-li, že považujeme svět za jazykový konstrukt, může být náš názor označen za nesmyslný či extrémní, avšak pouze pokud je nepochopen. Objevují se námitky typu: „Svět je rozhodně fyzický. Nestačí říci, že poletíte, a skočit z okna. Skočíte, spadnete a to je vše.“³³ Náš hypotetický oponent je zřejmě přesvědčen o nereálnosti světa, který nazveme jazykovým konstruktem. Takovýto svět ovšem není neskutečný nebo abstraktní, jeho materiálem stále zůstávají hory, vody, přitažlivé síly... „Nerespektovat zákon přitažlivost prostě nelze (stěží se mohu rozhodnout, že skočím z okna a nedopadnu na zem).“ (PEREGRIN, 2011, s. 36) Nerespektovat principiálně můžeme pouze společenské zákony, mezi něž patří i jazyková pravidla. Přijetí přírodních i lidských zákonů je oboje do značné míry závazné. Porušení prvních nám může přinést újmu na zdraví, porušení druhých trest ze strany jazykového společenství (pokárání, vyloučení ze skupiny, v krajním případě rovněž újmu na zdraví – pokud např. někoho urazíme). Nazváním světa jazykovým konstruktem nestavíme jazyková pravidla nad přírodní

---

³² Viz kapitolu 3.1.1.2 Goodmanovy způsoby světatorby.

³³ Tento příklad je inspirován tzv. Sokalovou aférou, viz níže (kapitola 3.1.2.2.1 Sokalova aféra).

zákony, vůbec se nezabýváme jejich srovnáním, pravidla přírody nás jednoduše pro tuto chvíli nezajímají.

Naše rozvržení skutečnosti, náš způsob jejího uchopování skrze jazyk – např. zda se pro nás svět skládá z rotujících atomů, nebo třeba z vibrujících strun – je to, co nazýváme světatvorbou. Zásadní nedorozumění zatemňující fakt, že skutečnost není tvořena „z jazyka“, nýbrž „za pomoci jazyka“, vysvětluje Peregrin v článku *Děláme světy jazykem?* (PEREGRIN, 1988, s. 4). Teprve pojmenováním vznikají individua, jejich vlastnosti a vztahy mezi nimi. Kdybychom neměli žádný jazyk, planeta i fyzické předměty na ní ležící by tu byly stále, jen bychom je neviděli a nechápali tak, jak nám to umožňuje jazyk. „Myslím tedy, že na otázku, zda světy děláme jazykem, lze dát kladnou odpověď, aniž by k tomu člověk musel být postmoderním iracionalistou či vyznavačem šamanismu.“ (ibid., s. 6)

3.1.2.2.1 Sokalova aféra

Ve výše zmíněném článku uvádí Peregrin ilustrativní příklad nedorozumění mezi matematikem-fyzikem a filosofem. Jedná se o případ Alana Sokala, jenž se rozhodl kritizovat postmoderní myšlení tím způsobem, že sepsal v zásadě nesmyslný článek *Překračování hranic: k transformativní hermeneutice kvantové gravitace* (*Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity*, 1996) kombinující libovolně přírodovědné, sociologické a filosofické myšlenky a pojmy, nechal jej vyjít v prestižním časopise *Social Texts* a následně se vysmál redaktorům, kteří neodhalili jeho žert. Rozsáhlá diskuse nabalující se na tento článek je známa jako „Sokalova aféra“.

My se zaměříme pouze na jeden aspekt celé problematiky nevraživosti a neporozumění mezi Sokalem a jeho odpůrci, a to na otázku jazykových konstruktů. Mimo jiné označil Sokal za absurdní tvrzení svého textu, že fyzikální zákony jsou vlastně společenskými a jazykovými konstrukty. Trefnou odpověď Sokalovi adresoval Stanley Fish v článku *Špatný vtip profesora Sokala* (*Professor Sokal's Bad Joke*, 1996). Zde upozorňuje na rozdíl v pojmech „společensky konstruovaný“ a „nereálný“, o němž jsme pojednali výše.³⁴ Slučitelnost společenských a jazykových konstruktů s realitou demonstruje na hře baseballu. Pokud uznáme, že míčky a odpaly existují ve světě, ale zároveň neexistují v přírodě (na lidech nezávislé), pak jsou tedy společensky

---

³⁴ Viz kapitolu 3.1.2.2 Svět z jazyka?

konstruované, přesto jsou ovšem skutečné a mají následky (např. výdělek profesionálního hráče). Fish upozorňuje na podobnost principů fungování baseballu a vědy ve světě. Ačkoli se to na první pohled jeví jinak, také fakty, které přináší věda, jsou společensky konstruované, neboť vědci se řídí jistými společenskými konvencemi, jistými mechanismy své práce.³⁵ Jejich výsledky pak samozřejmě považujeme za reálné (viz FISH, 1996, s. 23).

3.2 Zásadní role skutečnosti

V průběhu analýzy vztahu jazyka a mimojazykové skutečnosti jsme dospěli k přesvědčení, že existuje jistá závislost mezi tím, co se odehrává v empiricky vnímatelném světě, a naším jazykovým vyjádřením těchto událostí. Otázkou dosud zůstává povaha oné závislosti. Odmítli jsme hypotézu, že by jazyk kopíroval skutečnost a nějakým způsobem jí odpovídal (jako např. v představách logických atomistů). Zbývá určit, zda veškerá skutečnost závisí na jazyce (zda je svět bezvýhradně jazykovým konstruktem), anebo se vůbec nejedná o závislost jednostrannou, nýbrž vzájemnou.

3.2.1 Svět sám o sobě

Chceme-li nějakým způsobem popsat vztah jazyka a světa, měli bychom si ujasnit, co rozumíme pod pojmem „svět“. Je svět veškerá nás obklopující skutečnost? Jsou to smyslově vnímatelné věci? Je svět to, co vnímá jedinec? Nebo to, co mohou, ale nemusí vnímat všichni, neboť to leží kdesi vně a lhostejně čeká, zda to budeme poznávat či nikoli? Jednou možností je pojímat svět v protikladu k sobě samému, přičemž všichni lidé tvoří součást tohoto světa a pouze vnímající individuum je z něho teoreticky vyjmuté. Další možnost představuje zahrnutí sebe sama mezi součásti světa, čímž splyne rozdíl mezi pozorujícím subjektem a pozorovaným objektem. Byli bychom schopni jmenovat další případy až po solipsismus, který pojem světa podstatně redukuje. Nebudeme z této široké škály možností vybírat tu nejpříjemnější, pouze chceme ukázat, že možných stanovisek je mnoho a že každé může vést své zastánce k jiným závěrům ohledně vztahu jedince a světa, potažmo v našem případě jazyka a světa.

Zásadní otázkou této kapitoly bude, zda připustit existenci světa o sobě („an sich“), nebo se jí pokusit vyvrátit. Budeme se ptát, jestli je v nějakém ohledu užitečné přistupovat

---

³⁵ Srov. kapitolu 3.1.1.1 Umění a věda.

ke světu jako ke skutečnosti nezávislé na lidském vědomí a poznání, nebo je vhodnější koncipovat svět jako produkt myšlení a jazyka.

Vilém Flusser rozlišuje dva druhy dat, jež může lidská mysl získávat. První druh je čistě verbální – artikuluje, přijímáme a do svého vědomí pojmáme slova a věty. Tato data nám zprostředkovávají dva smysly: sluch a zrak. Druhou skupinu tvoří ostatní „neartikulovaná“ data poskytovaná všemi smysly. „Definujeme-li ‚skutečnost‘ jako ‚souhrn dat‘, můžeme říci, že žijeme ve dvojí skutečnosti: ve skutečnosti slov a ve skutečnosti ‚surových‘ či ‚bezprostředních‘ dat.“ (FLUSSER, 2005, s. 14) Pokud připustíme, že i „surová data“ se dostávají do lidského intelektu jako verbálně formulovaná (např. vjem červené barvy si naše mysl zakóduje jako slovo „červená“), dojdeme k závěru, „že skutečnost sestává ze slov“ (ibid., s. 14).

Slova chápe Flusser jako znaky odkazující k něčemu, co zastupují. Co ovšem mohou zastupovat, je-li skutečnost výhradně souhrnem slov? Odpověď musí nutně znít: slova odkazují k jiným slovům, anebo k něčemu neskutečnému. Flusser tento problém řeší následovně: „Ježto [slova] poukazují na něco, nahrazují něco a zastupují něco mimo jazyk, není možné o tomto něco mluvit.“ (ibid., s. 16) Jeho řešení nápadně připomíná závěr Wittgensteinova traktátu: „O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet.“ (WITTGENSTEIN, 1993b, s. 169)

O problematice existence nejazykové skutečnosti se ovšem mluví poměrně často. Podívejme se nyní blíže na to, co o ní říkají Davidson, Rorty a Putnam.

Davidson kritizuje pojmový relativismus, který operuje s pojmovými schémata, tedy způsoby uspořádání skutečnosti. Určitá skupina jazyků vždy sdílí jisté pojmové schéma, tato schémata se skupinu od skupiny liší a někdy mohou být natolik odlišná, že je nelze vzájemně porovnat a tyto jazyky nelze vzájemně přeložit. Davidson odhaluje paradox této teorie: „Různá hlediska dávají smysl, avšak jediné existuje-li společná souřadnicová soustava, na kterou je můžeme vynést; avšak existence společné soustavy podřívá tvrzení o dramatické nesrovnatelnosti.“ (DAVIDSON, 1998, s. 110) Dále se snaží dokázat, že žádné opravdu nepřeložitelné jazyky nenajdeme, čímž celá myšlenka pojmových schémat ztrácí jeden ze svých základních stavebních kamenů. Chápání skutečnosti jako rozdělitelné na schéma a obsah nazývá „třetím dogmatem empirismu“³⁶ (ibid., s. 116) a na základě zpochybnění jak existence různých pojmových schémat, tak definice onoho obsahu jej zavrhuje.

---

³⁶ Tím odkazuje na Quinův esej *Dvě dogmata empirismu* (viz kapitolu 2.2.2.2 Pravdy analytické a syntetické).

Jak jsme již několikrát zmínili³⁷, Rorty hájí určitou formu relativismu, která svět o sobě neuznává, protože se s ním kvůli jeho nepřístupnosti nedá nijak pracovat. „Přepřádání sítě přesvědčení je [...] vše, co může kdokoli dělat.“ (RORTY, 1998, s. 160) Pozorovatel nemůže nikdy vystoupit ze své vlastní hlavy ani ze svého jazyka a podívat se na svět nezaújatě. O předmětech vnějšího světa nelze tedy ve výsledku zjistit vůbec nic. Jediné, co poznat lze, jsou různá přesvědčení a přání – naše a cizí. Sám Rorty ovšem poznamenává, že tento postoj zastávaný do důsledků může filosofa ochudit o vnímání zajímavých rozdílů ve vědeckých přístupech např. přírodovědců a sociologů (ibid., s. 161).

Podle Putnamova mínění sice pojem „samo o sobě“ nedává smysl“ (PUTNAM, 1998, s. 183), přesto je však vhodné vnímat svět nejen jako jednotlivé koncepty, ale spíše jako reálnou skutečnost, na které veškeré popisy a tvrzení závisí. „Souhlasím s Rortym, že nemáme žádný přístup k ‚nekonceptualizované skutečnosti‘. [...] Z toho ale neplyne, že by jazyk a myšlení nepopisovaly něco mimo sebe, i když toto něco může být popsáno jedině popsáním (tj. použitím jazyka a myšlení) [...]“ (ibid., s. 177)

Nezávislé bytí světa o sobě popírá celá řada filosofů (především většina těch, jejichž názory v této práci prezentujeme). Goodman je ochoten akceptovat „reálný svět“ nanejvýš jako jednu z verzí světa, lišící se od verzí fyziků, umělců i průměrných lidí, kteří si během svého života poslepují svůj vlastní konstrukt ze zkušeností a kulturní tradice. Po uvážení proměnlivosti obrazu světa v průběhu času dochází k závěru, že realita je relativní, „neboť realita ve světě, obdobně jako realismus v malbě, je do značné míry záležitostí zvyku“ (GOODMAN, 1996, s. 31).

„Náš svět zkrátka není něco, co by tu bylo zcela nezávisle na našem jazyce a na naší kultuře; teprve ty mu dávají konečný tvar.“ (PEREGRIN, 2003, s. 92) Ale aby bylo čemu dávat tvar, musí tu už něco být, něco, co možná nepředchází jazyk, není v žádném smyslu „primární“, ale každopádně něco, co existuje paralelně s jazykem, prostupuje se s ním a interaguje. My s tímto něčím – se světem – sice nemůžeme přímo porovnávat žádnou z našich verzí skutečnosti, ale pro pochopení fungování přirozeného jazyka v celé jeho komplexitě máme za užitečné připustit, že „tam venku“ něco je.

---

³⁷ Viz kapitoly 1.2.3 Druhá fáze obratu k jazyku a 2.2.2.4 Argumenty proti realismu.

3.2.2 Vzájemná závislost jazyka a světa

Nejprve jsme svět označili za jazykový konstrukt, poté jsme uznali užitečnost představy existence vnější, nejazykové skutečnosti. Je v obou tvrzeních rozpor? Nemusí být, pokud ozřejmíme dvojí povahu pojmu „svět“, resp. „skutečnost“, jež používáme.

Zdůrazňovali jsme, že svět jako jazykově konstruovaný vnímají lidské bytosti, pro něž je obecně nemožné žít v nesymbolickém světě (přestože si to třeba neuvědomují, uchopují veškerou realitu prostřednictvím jazyka – nejdůležitějšího z nástrojů, které lidstvo vytvořilo). Pro otázky (nejen) filosofie považujeme za přínosné uchovat vědomí jisté nejazykové skutečnosti, jejíž existence je možná často popírána, avšak nikdy nebyla úspěšně vyvrácena. Abychom dokázali přemýšlet o jazyce, vést diskuse a psát odborné práce na téma „jazyk a skutečnost“, potřebujeme disponovat netriviálními pojmy „jazyk“ a „skutečnost“. Jsme přesvědčeni, že bychom je ztratili, kdybychom zakončili své úvahy rozřešením: veškerá skutečnost je jazyk, v důsledku neexistuje nic než jazyk.

Čím déle se zabýváme závislostí světa na jazyku, tím jasněji se nám vyjevuje fakt, že závislost předmětného světa a světa slov je oboustranná. Podle toho, které jejich vlastnosti zdůrazníme, můžeme někdy vidět jazyk jako závislý na realitě, nebo realitu závislou na jazyce, anebo oba členy relace jako rovnocenné a ovlivňující se navzájem.

Jazyk nemůže neodpovídat skutečnosti, pokud uznáváme její jazykovou konstruovanost, to ovšem neznamená, že by žádná skutečnost nebyla. Pojem „skutečnost“ (jak ho zde chápeme) zahrnuje vše kolem nás i v nás. I jazyk je součástí této skutečnosti a tato skutečnost je konstruována pomocí jazyka. Jedno není nadřazeno druhému.

ZÁVĚR

Jazyk tvoří nedílnou součást života každé myslící bytosti. Nejširší užití pojmu „jazyk“ zahrnuje nejen slova (mluvenou řeč, písmo, znakovou řeč) přirozených jazyků (živých či mrtvých), ale také veškeré symbolické systémy a formální jazyky včetně logických značek a počítačových kódů. V centru našeho zájmu stály obecné zákony přirozených jazyků, mnohé ze zkoumaných vlastností a principů se ovšem vztahují rovněž na další zmíněné systémy.

V první polovině 20. století se problémy jazyka staly předním tématem filosofie. Analytická filosofie si kladla za úkol detailní rozbor jazyka jako takového, neboť jediné v něm jsou formulovány veškeré problémy filosofů. Někteří se pokoušeli napravit nejasné používání výrazů, jež vede myslitele k mylným závěrům, jiní přistoupili k analýze formalizované podoby jazyka, protože jeho přirozená forma jednoduše nebyla pro exaktní výzkum dostatečně vhodná. Ani jednu z těchto metod nepovažujeme za ideální, přesto uznáváme, že přinesly jisté výsledky. Hlavní přínos rané analytické filosofie spatřujeme v poukázání na to, které vlastnosti mají přirozené jazyky společné s jazyky formálními, a které nikoli.

První analytičtí filosofové (členové Vídeňského kroužku, Wittgenstein ve svém traktátu, Frege a další) položili svou práci základ, na němž mohli stavět jejich následovníci a kritici. Většina z pozdějších analytických filosofů – a my se k nim přidáváme – odmítla myšlenku, že jazyk slouží primárně k označování objektů, jako by jména byla pouhými nálepkami. Jazyku byla přisuzována čím dál tím větší role v procesu poznávání světa, a dokonce v procesu jeho vytváření. Jazyk byl filosofy jako Flusser, Goodman nebo Peregrin označen za tvůrčí sílu aktivně se podílející na tvorbě skutečnosti.

Abychom dokázali charakterizovat povahu vztahu jazyka ke světu a světa k jazyku, položili jsme si otázku: „Co je to význam jazykového výrazu?“ Zajímalo nás především, k jakému druhu entit bychom mohli významy přiřadit – zda jsou to prvky čistě jazykové oblasti, nebo se jedná o individua, vlastnosti a vztahy nalézající se ve fyzickém světě, nebo máme co do činění s nějakou formou interakce mezi těmito dvěma oblastmi. Prozkoumali jsme několik koncepcí významu, nejprve z pohledu sémiotiky (význam

obecně pojatého znaku) a následně z pohledu sémantiky (význam specificky jazykového znaku).³⁸

Vycházeli jsme ze sémiotické perspektivy, neboť jsme v úvodu této práce učinili rozhodnutí pohlížet na jazyk jako na znakový systém. Věnovali jsme pozornost dvěma základním typům modelu znaku: dyadickému a triadickému. Dvoučlenné schéma (označující a označované) zavádí Saussure a dále jej rozvíjejí např. strukturalisté. Kdybychom chápali „označované“ jako ekvivalent pojmu „význam“, byl by význam definován jakožto individuální mentální obraz pojmu. Pro Saussura je ovšem podstatná rovněž „hodnota“ znaku, již určuje momentální stav termínu vzhledem k celému systému jazyka. Pokud bychom tedy považovali hodnotu jazykového znaku za jeho význam, měl by tento koncept mnohem blíže k funkcionalistickému přístupu (v němž je význam výrazu ztotožňován s jeho funkcí v konkrétním jazyce) než k modelům znaku popisujícím označovaný význam jakožto objekt (mentální, fyzický či abstraktní). Trojčlenný model, jak jej představuje Frege, ztotožňuje význam s předmětem, navíc vyděluje smysl, jenž je určován způsobem užívání znaku, resp. výrazu. Fregův „Sinn“ má jisté podobné vlastnosti se Saussurovou „hodnotou“, oba pojmy zohledňují potenciální použití znaku a jeho vymezení vůči jiným prvkům systému (pojmenování „Jitřenka“ použijeme v jiném kontextu než „Venuše“, ačkoli označovaný předmět se nemění, každé z nich má ve struktuře našeho jazyka své místo). „Reference“, s níž pracují Ogden a Richards, odpovídá subjektivní myšlence, čímž se od Fregova „smyslu“ výrazně liší. Všechny zmíněné triadické modely znaku však sdílejí zásadní prvek, a sice objekt. Představa znaků sloužících k reprezentaci objektů se ale ukázala jako problematická, proto jsme hledali další alternativy.

Jazykové významy lze vnímat mnoha různými způsoby, některé z nich jsou si vzájemně blízké, jiné se od ostatních výrazně odlišují. Všechna pojetí sémantiky jazykových výrazů jsou v zásadě motivována stejně, a to snahou porozumět obecnému fungování jazyka a jeho vztahu k (nejazykové) realitě a co nejpřesněji, popř. co nejfunkčněji jej popsat. Významy si můžeme představovat jako formalizované modely objektů (podobně jako např. geometrické tvary), dále jako funkce (způsoby užití výrazu) nebo jako způsoby jednání mluvčích. Potencialita modelování významu je teoreticky nekonečná, pro zachování systematickosti analýzy jsme se rozhodli věnovat

---

³⁸ Nastíněné dělení jsme ovšem neuplatňovali důsledně, např. Saussurův výklad znaku, jenž se zaměřuje na znaky jazykové a vztahuje se větší měrou k lingvistice než k obecné sémiotice, jsme pro srovnání s Fregovým a Ogden–Richardsovým pojetím zařadili do podkapitoly sémiotické.

pozornost pouze konceptům odpovídajícím výše jmenovaným typům modelů (objekt, funkce, jednání).

Jestliže považujeme významy výrazů za objekty, musíme se záhy vypořádat s otázkou: „Kde se tyto objekty vyskytují?“ Pokud bychom je nacházeli v jednotlivých myslích, nefungovaly by univerzálně a vzájemné porozumění by bylo obtížné, v krajním případě nemožné. Pokud bychom je hledali v jakési říši idejí, kde existují a priori, těžko bychom našli vysvětlení pro rozdílná pojmenování týchž částí skutečnosti ve dvou různých jazycích (srov. barevné spektrum, jež je schopna popsat čeština, a rozdělení barev pouze na světlou a tmavou, uplatňované některými přírodními národy). Navíc by významy musely být objekty několika druhů – např. individua, vlastnosti a vztahy. Se jmény totiž jazyk zachází jinak než s jinými slovními druhy (srov. obecné jméno „kočka“ jakožto označení množiny individuí a spojku „a“ jakožto vyjádření vztahu konjunkce).

Funkcionální pojetí významu má oproti objektovému následující výhody: 1) Respektuje intersubjektivní charakter významu. 2) Platí stejnou měrou pro autosémantické i synsémantické slovní druhy. 3) Řeší problém překladu výrazu do jiného jazyka (např. používá-li se ve výchozím jazyce jediný výraz, zatímco v překladovém jazyce dva různé, diference není vysvětlována pomocí rozdílnosti pojmenovávaných entit, nýbrž pomocí rozdílných funkcí daných výrazů v jejich jazyce).

Existují dva specifické úhly pohledu, jež vycházejí z představy významu jako funkce výrazu – metafora signálu a teorie řečových aktů. První z nich popisuje význam jako signál vyslaný mluvčím k recipientovi prostřednictvím výrazů. U příjemce má daný signál vyvolat nějakou reakci a (pokud k němu dorazí) nějakou reakci vyvolá, přičemž předpokládaná (resp. zamýšlená či žádaná) a proběhnuvší reakce se mohou, ale nemusejí shodovat. Obdobný princip, založený na úmyslu a důsledku sdělení, se objevuje rovněž v teorii řečových aktů. Tato teorie uplatňuje dělení výpovědí na konstativní a performativní, z nichž ony performativní disponují funkcí měnit stav světa. Pro příznivce obou zmíněných teorií představuje korespondence výrazů s objekty skutečnosti irelevantní problém; koncentrují se na úspěšnost řečového aktu, popř. přenosu signálu.

Pokládáme-li jazyk za sociální jev, nabízí se nám možnost vnímat významy jako chování mluvčích. Význam výrazu je uživateli jazyka znám, pokud ví, jak jej používat. Podle teorie radikálního překladu může nastat situace, při níž dva překladatelé snažící se naučit neznámému jazyku budou užívat též výraz stejným způsobem, a budou tedy znát

jeho význam, ale přesto jej přeloží do svého jazyka různě. Překlad jednotlivých výrazů je totiž vždy relativní vůči překladu všech ostatních výrazů. Významy tedy nemohou být objekty ve smyslu jednotlivin existujících před samotným aktem pojmenování, spíše jsou vydělovány ze světa jazykovými praktikami mluvčích, nebo lépe konstruovány pomocí jazyka, jehož prostřednictvím teprve skutečnost získává svou strukturu, která je vzhledem k fyzickému světu a jeho vlastnostem arbitrární.

Postupně jsme dospěli k přesvědčení, že jazykové výrazy nerepresentují nejazykovou skutečnost, nezobrazují konkrétní ani abstraktní entity, a nemohou je tudíž zobrazovat pravdivě, či nepravdivě. To podporuje naši tezi o kreativní povaze jazyka, který zkrátka není pouhým pasivním prostředkem pojmenování. Pravdivost tvrzení můžeme ovšem určit, i pokud se vzdáme pojmu „representace“. Výrok můžeme označit za pravdivý, jestliže je z hlediska pravidel jazykového společenství správné jej tvrdit za určitých okolností. Někteří filosofové s pojmem „pravdivost“ neoperují, protože ho považují za zavádějící, my se jej však nechceme zcela vzdát, jelikož vypovídá mnoho o lidském chápání vztahu jazyka a světa.

Jakmile jsme ukázali, že na jazyk lze pohlížet nejen jako na nomenklaturu, ale i jinými, v mnoha ohledech vhodnějšími, způsoby, přiznali jsme mu aktivní roli v procesu uspořádávání skutečnosti. Ve druhé části práce jsme se pokoušeli obhájit tezi, nejenže se jazyk podílí na utváření reality, ale že celý svět můžeme považovat za jazykový konstrukt.

Není vhodné chápat pojem „jazykový konstrukt“ jako cosi abstraktního, či dokonce nereálného (fikčního). Jak jsme objasnili na případu tzv. Sokalovy aféry, svět není utvořen z jazyka, tvoří jej předměty, bytosti, molekuly... Záleží, kam až chceme zajít. A právě to je jádrem celého problému – vždy záleží na nás, jak se rozhodneme skutečnost rozparcelovat, jakou strukturu „v ní objevíme“, lépe řečeno, jakou strukturu do ní vložíme (zda je např. součástí našeho světa náhoda, nebo čarodějnictví; modrá, zelená a hnědá barva, nebo jednoduše tmavá apod.). Představa absolutní individuální volnosti je ovšem pouze krajní mezí, je nutno brát v úvahu intersubjektivní shody ohledně reality. Tato společenská shoda se časově i kulturně obměňuje, přesto v každém okamžiku na každém místě planety platí určitá pravidla, která je možno podrobit analýze.

Jazyk není přiměřené pojímat jako materiál, z něhož je udělán svět, měli bychom jej vnímat jako nástroj, prostředek či médium světatvorby. Zastává-li někdo názor, že veškerá lidská zkušenost se světem je jazyková, jako argument uvádí: „Lidské myšlení je jazykové.“ Abychom mohli se svými zkušenostmi, dojmy, vjemy nějak nakládat

(přemýšlet o nich, vzájemně si je sdělovat...), formulujeme je do podoby pojmů a následně slov. Náš svět je tvořen naším jazykem v tom smyslu, že bez něho by neměl svět, ve kterém žijeme, takovou podobu, jakou má. Necháпали bychom jednotliviny tak, jak je chápeme skrze jazyk, jenž v sobě vždy již obsahuje kategorie a struktury.

Zabývali jsme se otázkou, zda jazyk přebírá strukturu světa, nebo naopak světu udává jeho strukturu jazyk. Odmítli jsme reprezentační teorii spolu s logickým atomismem a zpočátku jsme byli přesvědčeni, že struktura světa vždy odpovídá struktuře daného jazyka. Posléze se ovšem situace ukázala být komplikovanější. Zamyslíme-li se nad existencí světa o sobě („an sich“), není snadné ji dokázat ani vyvrátit. Veškerý námi vnímatelný a představitelný svět jsme uznali za jazykový konstrukt, nalézá se však někde mimo náš dosah skutečnost, kterou bychom mohli označit za nejazykovou? Souhlasíme s filozofy zdůrazňujícími nemožnost nahlédnutí nejazykového světa, přesto se nechceme pojmu „skutečnost“ úplně vzdát. Nesouhlasíme ovšem s vědci, kteří vyzdvihují nejazykovou realitu nad jazyk a jazykové konstrukty. Fyzikální skutečnost není reálnější než skutečnost jazyková, studium přírody není z našeho pohledu exaktnější než studium jazyka a jazykových praktik. Jazyk může popisovat něco mimo sebe, tím však není dáno, zda je ono „něco“ vůči jazyku primární, či nikoli. Rozhodnutí, který ze členů vztahu jazyk – svět udává podobu svému protějšku, se zdá být relativní vůči tomu, jaké aspekty tohoto vztahu uznáme za relevantní. V zásadě považujeme za nemožné obhájit nenapadnutelně jednoznačné stanovisko. Pokaždé lze nalézt argument, jenž bude z určitého úhlu pohledu zásadní a naši teorii naruší.

Klást si za cíl smíření dvou rozporuplných představ o vztahu jazyka ke světu, jež bývají shrnovány pod názvy „realismus“ a „jazykový idealismus“, by bylo vzhledem k hloubce jejich sporu naivní. Nic nám však nebrání vzít si něco od každé z nich a pokusit se určité jejich prvky sjednotit a vytvořit si vlastní názor. Závislost mezi jazykem a skutečností se nám jeví jako oboustranná, jedno by nebylo možné bez druhého, považujeme je proto za vzájemně neoddělitelné.

ZDROJE

- AUSTIN, John Langshaw (2000). *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
- BERAN, Ondřej (2010). *Náš jazyk, můj svět: Wittgenstein, Husserl a Heidegger – vzájemná setkávání a míjení*. Praha: Filosofia.
- CARNAP, Rudolf (2005). *Význam a nevyhnutnost*. Bratislava: Kaligram.
- CARNAP, Rudolf (2006). Logická syntax jazyka (I). In: FIALA, Jiří ed. *Analytická filosofie: první čítanka*. 2., opr. vyd. Plzeň – Nymburk: O.P.S., s. 42–51.
- CMOREJ, Pavel (2002). *Úvod do logické syntaxe a sémantiky*. Praha: Triton.
- COHEN, Jonathan L. (2006). Inovace pojmu významu v osmnáctém století. In: FIALA, Jiří ed. *Analytická filosofie: první čítanka*. 2., opr. vyd. Plzeň – Nymburk: O.P.S., s. 141–172.
- DAVIDSON, Donald (1997). Co metafory znamenají. *Host: Literární revue*, s. 3–17.
- DAVIDSON, Donald (1998). O samotné myšlence pojmového schématu. In: PEREGRIN, Jaroslav ed. *Obrat k jazyku: druhé kolo (Jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů)*. Praha: Filosofia, s. 107–125.
- ECO, Umberto (2009). *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo.
- FISH, Stanley (1996). Professor Sokal's Bad Joke [Op-Ed]. *The New York Times*, s. 23. Dostupné z: <http://jwalsh.net/projects/sokal/articles/fish-oped.html> [cit. 2018-03-19]
- FLUSSER, Vilém (2005). *Jazyk a skutečnost*. Praha: Triáda.
- FREGE, Gottlob (2011). *Logická zkoumání. Základy aritmetiky*. Praha: OIKOYMENH.
- GOODMAN, Nelson (1996). *Způsoby světatvorby*. Bratislava: Archa.
- HAWKES, Terence (1999). *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host.
- LORENZ, Kuno (2006). Kritika jazyka jako dědictví kritiky rozumu. In: FIALA, Jiří ed. *Analytická filosofie: první čítanka*. 2., opr. vyd. Plzeň – Nymburk: O.P.S., s. 59–77.
- OGDEN, Charles K. a Ivor A. RICHARDS (1997). Myšlenky, slova a věci. In: PALEK, Bohumil ed. *Sémiotika*. Praha: Karolinum, s. 173–195.
- PALEK, Bohumil (1968). Věta a denotát. *Slovo a slovesnost*, s. 354–361. Dostupné z: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1654#_ftn14 [cit. 2018-03-02]
- PEREGRIN, Jaroslav (1988). Děláme světy jazykem? *Organon F*. Příloha, s. 40–48. Dostupné z: <http://m.jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFTxt/382.pdf> [cit. 2018-01-19]
- PEREGRIN, Jaroslav (1998). Obrat k jazyku a analytická filosofie. In: PEREGRIN, Jaroslav ed. *Obrat k jazyku: druhé kolo (Jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů)*. Praha: Filosofia, s. 7–45.

- PEREGRIN, Jaroslav (1999). *Význam a struktura*. Praha: OIKOYMENH.
- PEREGRIN, Jaroslav (2003). *Filosofie a jazyk (eseje a úvahy)*. Praha: Triton.
- PEREGRIN, Jaroslav (2011). *Člověk a pravidla: Kde se berou rozum, jazyk a svoboda*. Praha: Dokořán.
- PUTNAM, Hilary (1995). Analytické a syntetické. In: PEREGRIN, Jaroslav a Stanislav SOUSEDÍK ed. *Co je analytický výrok?*. Praha: OIKOYMENH, s. 117–142.
- PUTNAM, Hilary (1998). Otázka realismu. In: PEREGRIN, Jaroslav ed. *Obrat k jazyku: druhé kolo (Jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů)*. Praha: Filosofia, s. 173–193.
- QUINE, Willard V. O. (1995). Dvě dogmata empirismu. In: PEREGRIN, Jaroslav a Stanislav SOUSEDÍK ed. *Co je analytický výrok?*. Praha: OIKOYMENH, s. 79–99.
- QUINE, Willard V. O. (1998). Ontologická relativita. In: PEREGRIN, Jaroslav ed. *Obrat k jazyku: druhé kolo (Jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů)*. Praha: Filosofia, s. 47–82.
- QUINE, Willard V. O. (2006). Hlavní body mého filosofického postoje. In: FIALA, Jiří ed. *Analytická filosofie: druhá čítanka*. 2., přeprac. vyd. Plzeň – Nymburk: O.P.S., s. 177–182.
- RORTY, Richard (1998). Zkoumání jako rekontextualizace: antidualistické pojetí interpretace. In: PEREGRIN, Jaroslav ed. *Obrat k jazyku: druhé kolo (Jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů)*. Praha: Filosofia, s. 147–171.
- RORTY, Richard (2012). Analytická a konverzační filosofie. *Filosofický časopis*, s. 803–814.
- SAUSSURE, Ferdinand de et al (1996). *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- SEARLE, John R. (2007). Logický status fikčního diskurzu. *Aluze*, s. 61–69.
Dostupné z: http://aluze.cz/2007_01/07_Studie_-_Searle.pdf [cit. 2018-03-05]
- SELLARS, Wilfrid (1998). Význam jako funkční klasifikace. Pohled na vztah mezi syntaxí a sémantikou. In: PEREGRIN, Jaroslav ed. *Obrat k jazyku: druhé kolo (Jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů)*. Praha: Filosofia, s. 83–106.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1993). *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1993). *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: OIKOYMENH.